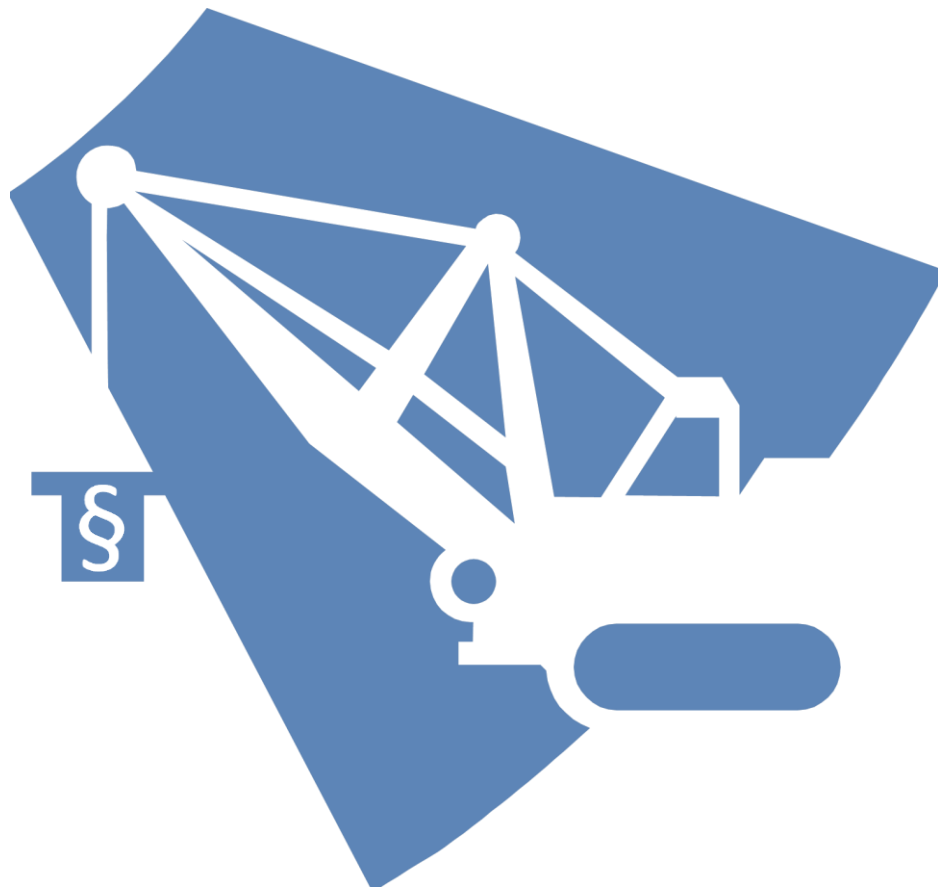

AB92 - Projektændringer

Anmodede og uanmodede ekstraarbejder

Michael Sivebæk Nielsen

30-03-2016

Bygningskonstruktøruddannelsen
7. semester – valgfrit uddannelseselement
VIA University College, Aarhus C
Vejleder: Anne Marie Herforth

Forord

Dette valgfrie uddannelseselement er en obligatorisk del af bygningskonstruktør-uddannelsens afsluttende semester. Rapporten tager udgangspunkt i, hvordan bygherren er stillet overfor entreprenøren med hensyn til projektændringer og uforudsete forhold i en entreprise med AB92 som aftalegrundlag. For udarbejdelse af rapporten er der indsamlet teoretisk og empirisk materiale, som sammenholdes med hinanden for at nå frem til en konklusion.

Jeg vil gerne rette en stor tak til vejleder Anne Marie Herforth for yderst motiverende og konstruktiv vejledning gennem hele processen. Desuden rettes en stor tak til Erik Hørlyck, som har været behjælpelig med at afklare juridiske spørgsmål.

Aarhus, marts 2016

Michael Sivebæk Nielsen

Nielsen.michael@live.dk

Abstract

The main subject of this report deals with the relationship between client and contractor when signing a contract according to GC92 (agreed document) as contractual basis. The reports main focus is how project changes and unforeseen circumstances¹, is handled after contract signing or during construction.

My problem statement:

How is the client positioned in relation to the main contractor with regards to project changes and unforeseen circumstances, when a contract is signed according to GC92?

- *Which significance does GC92 § 2 sub. 2, have for the client's tender material?*
- *What are the client's risks, according to GC92 §§ 14 and 15: Project changes and unforeseen circumstances?*

The report is divided into three core sections: 1) Introduction 2) The main section, which contains my theory, collected cases and analyzes of the theory and cases combined. 3) Conclusion

The theory is based upon, books regarding the subject – GC92. The collected arbitrary court cases are found from different sources such as the State library and cases mentioned in the books. An important point from the conclusion is that the client often is at fault for the discrepancies between client and contractor.

¹ Requested and unrequested work

Indholdsfortegnelse

1. Indledning	5
1.1. Baggrundsinformation og præsentation af emne	7
1.1.1. Baggrundsinformation	7
1.1.2. Præsentation af emne.....	7
1.2. Begrundelse for emnevalg og fagligt formål	7
1.3. Problemformulering.....	8
1.4. Afgrænsning	9
1.5. Valg af teoretisk grundlag og kilder	9
1.6. Valg af metode og empiri.....	9
1.7. Rapportens struktur og argumentation.....	10
2. Hovedafsnit – AB92: Udbudsmateriale, projektændringer og uforudsete forhold	11
2.1. Teori	11
2.1.1. § 2 stk. 2 - Udbudsmaterialet	11
2.1.2. § 14 stk. 1 - Projektændringer.....	11
2.1.3. § 14 stk. 2 - Tillægsaftaler	13
2.1.4. § 14 stk. 3-4 - Regulering af enhedspriser	13
2.1.5. § 14 stk. 5 - Formindskelse af arbejdets omfang	17
2.1.6. § 15 stk. 1-3 - Underretning af bygherre	17
2.1.7. § 15 stk. 4-5 - Foretagne undersøgelser og bygherrens afbestillingsret	18
2.2. Empiri	19
2.2.1. Afgørelser	19
2.3. Analyse og fortolkning	28
2.3.1. Fyldestgørende udbudsmaterialet.....	28
2.3.2. Projektændringer og naturlig sammenhæng.....	29
2.3.3. Nødvendigt arbejde og passivitet	30
2.3.4. Stipulerede ydelser	31
2.3.5. Formindskelse af arbejdets omfang.....	32
2.3.6. Entreprenørens underretningspligt	32
2.3.7. Foretagne undersøgelser og bygherrens afbestillingsret	33
3. Konklusion	34

3.1. Kritisk vurdering	34
4. Perspektivering og refleksion	35
4.1. Perspektivering	35
4.2. Refleksion	35
5. Kildeliste	36
6. Bilag	37

Billedliste

Figur 1 – Entrepriseformer med anvendelse af de enkelte Almindelige Betingelser.	6
Figur 2 – Bruttoopgørelse	15
Figur 3 – Nettoopgørelse	15
Figur 4 – Opgørelse efter bredbåndsprincippet	16

1. Indledning

Som projekterende bygningskonstruktør er det nødvendigt at kunne varetage bygherrens interesser, da man som rådgiver er dennes tillidsmand. Derfor skal man som projekterende også have et godt kendskab til de Almindelige Betingelser, som anvendes inden for bygge og anlæg.

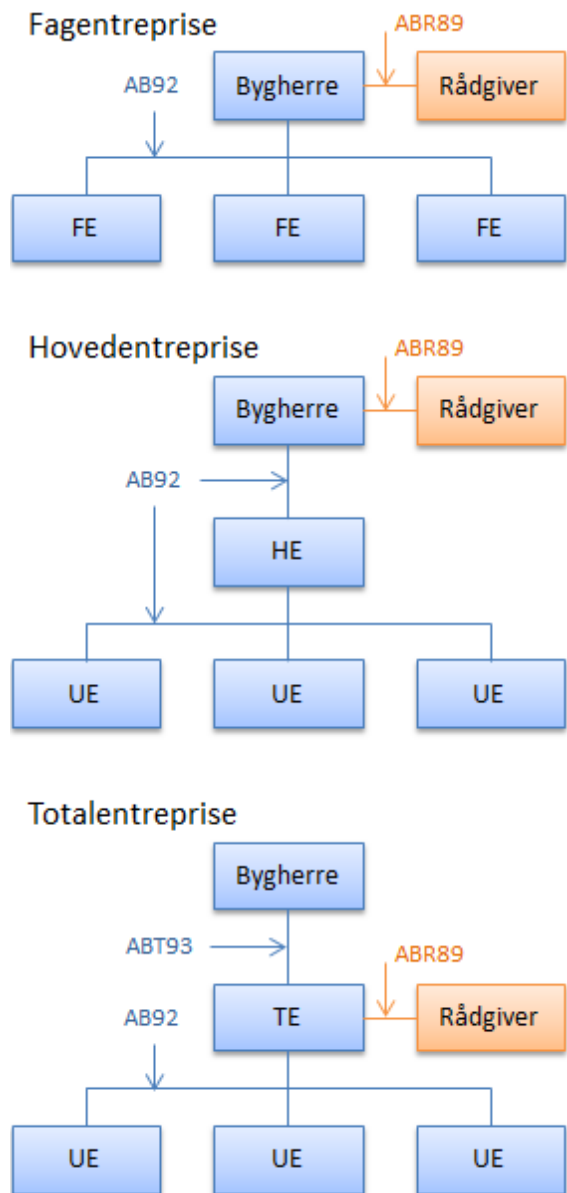
Der findes flere Almindelige Betingelser afhængig af, hvilke parter der indgår aftale med hinanden. I figur 1 er der opstillet tre forskellige entrepriseformer, som visuelt viser, hvilket aftalegrundlag der bør anvendes mellem de enkelte parter.

ABR89 – Aftalegrundlag mellem bygherre og tekniske rådgivere. Anvendes også mellem totalrådgiver og underrådgiver. I denne situation er totalrådgiveren "bygherre".

AB92 – Aftalegrundlag mellem bygherre og entreprenør. Anvendes også mellem hovedentreprenør og underentreprenør, da hovedentreprenøren her betragtes som bygherre.

ABT93 – Aftalegrundlag mellem bygherre og totalentreprenør. Totalentreprenør står for både projekteringen og udførelsen af byggeriet.

10. december 1992 udfærdigede Boligministeriet *Almindelige Betingelser for arbejder og leverancer i bygge- og anlægsvirksomhed* også bedre kendt som AB92. AB² er ikke en lov, men et *agreed document*³ og er kun gældende, når den er vedtaget i det konkrete kontraktforhold blandt byggeriets parter. AB92 er et sæt overordnede aftaleretlige spilleregler for byggeprocessens afvikling mellem bygherre og entreprenør (AB-bet. 1993 s. 16). Reglerne i aftaledokumentet har til formål at balancere interesserne og risikoen hos parterne bag AB med udgangspunkt i bygherre og entreprenør.

Figur 1 – Entrepriseformer med anvendelse af de enkelte Almindelige Betingelser.

² Almindelige Betingelser

³ Aftaledokument/fællesaftale

Som regel ønsker bygherren et flot og veludført byggeri, som skal koste så lidt som muligt, mens entreprenøren ønsker at udføre opgaven med god byggeskik for øje og at få et så højt afkast som muligt på sin forretning. Denne modstridende interesse om især økonomi danner et behov for et balanceret regelsæt mellem parterne, hvor risikoen er ligeligt fordelt.

Begynder bygherren at fravige fra AB i form af tilføjelser eller fravigelser, er det som oftest for at skubbe en risiko fra sig og i stedet lægge den over på entreprenøren. Udvalget i AB-betænkning er enige om, at de nye AB bør fraviges i mindst muligt omfang (AB-bet. 1993 s. 16).

Med et balanceret regelsæt skaber man rammerne for, at entreprenørerne kan drive en sund virksomhed. Samtidig skal vilkårene rumme udfordringer for entreprenøren, så denne har et incitament til at være effektiv i byggeprocessen (AB-bet. 1993 s. 17).

Et grundprincip i danske ret er, at man bærer risikoen for det, man har kontrol over i relationen. I AB gælder det samme princip. Det vil sige, at parterne bærer risikoen for det, de er nærmest til at kunne påvirke. Bygherren bærer f.eks. risikoen for byggegrunden og udbudsmaterialet. Entreprenøren bærer risikoen for udførelsen, og for at ydelsen er som aftalt (AB-bet. 1993 s. 17).

1.1. Baggrundsinformation og præsentation af emne

1.1.1. Baggrundsinformation

Rapporten er en obligatorisk del af min uddannelse til bygningskonstruktør på VIA University College i Aarhus. Rapporten er mit valgfrie uddannelseselement og er udarbejdet i første halvdel af mit 7. og afsluttende semester. Rapporten tæller for 10 ECTS-point.

1.1.2. Præsentation af emne

Efter bygherre og entreprenør har indgået kontrakt omkring et givent byggeri, vil der ofte opstå et større eller mindre behov for projektændringer. Årsagen til det opståede behov kan bunde i mange årsager, f.eks. økonomi, æstetik, uforudsete forhold, projektfejl mv. Disse ændringer reguleres i AB92 §§ 14 og 15.

I denne rapport vil jeg tage udgangspunkt i bygherren og dennes muligheder lige så vel som konsekvenser, når der foretages ændringer, efter der er indgået aftale mellem bygherre og entreprenør.

1.2. Begrundelse for emnevalg og fagligt formål

Når byggeriets parter underskriver kontrakt, er det vigtigt at kende spillereglerne bag kontrakten. F.eks. AB92, som gælder, når bygherre og entreprenør eller hovedentreprenør og underentreprenør indgår aftale. Det er især vigtigt ikke at være ringere stillet end modparten, når der skal forhandles om de enkelte forhold under udførelsen. Det er som

regel den stærkeste part, som opnår de mest favorable vilkår. Sagt lidt anderledes – *He who knows his shit, wins the battle.*⁴

Det er min opfattelse, at især projekterende ikke er stærke nok i byggejura, når de står overfor entreprenøren. Chancen for eksempelvis at undgå øgede byggeomkostninger kan nemt forspildes. Den opfattelse er blevet forstærket under mit praktikophold hos Arbejderens Andels Boligforening, hvor flere entreprenører synes at kunne løbe om hjørner med vores bygherrerådgivere.

Et eksempel fra mit praktikophold var, da vi skulle have udskiftet tag på en af vores afdelinger. I det 120 sider lange udbudsmateriale havde rådgiveren på to sætninger givet entreprenøren to valgmuligheder for valg af dampspærreløsning i tagkonstruktionen: 1) Den traditionelle dampspærreløsning 2) En fugtadaptiv dampspærreløsning med begrænset erfaring. Vi var nødt til at bede entreprenøren om at anvende den traditionelle løsning, da vi som bygherre ikke ville påtage os den risiko, der måtte være ved den anden løsning. Dette resulterede i en ekstra regning på et sekscifret beløb, som rådgiveren ikke stillede sig kritisk over for. Og vi som bygherre måtte i stedet aftale, at ændringen skulle udføres som regningsarbejde.

Min interesse for byggejura er ikke blevet mindre under mit praktikophold. Tværtimod. Jeg vil skrive om AB92 §§ 14 og 15, da jeg især finder disse paragraffer relevante og finder et oprigtigt behov for at have et grundigt kendskab til netop projektændringer og uforudsete forhold, da de ofte er i spil.

Det er min hensigt, at rapporten fremadrettet vil være offentlig tilgængelig, så andre, især bygningskonstruktørstuderende, kan benytte den indsamlede viden.

1.3. Problemformulering

Hvordan er bygherren stillet overfor entreprenøren med hensyn til projektændringer og uforudsete forhold, når der er indgået kontrakt ud fra AB92?

- Hvilken betydning har AB92 § 2 stk. 2. for bygherrens udbudsmateriale?
- Hvilke risici har bygherren i henhold til AB92 §§ 14 og 15: Projektændringer og uforudsete forhold?

Jeg har fokus på AB92 § 2 stk. 2 og §§ 14 og 15. Jeg behandler, så vidt muligt, kun det direkte forhold mellem bygherre og entreprenør, når der er indgået kontrakt med AB92 som grundlag. Jeg vælger at tage udgangspunkt i entrepriseformerne omfattet af AB92. Det er stadig fag-, stor- og hovedentreprise, der er de mest anvendte entrepriseformer.

⁴ Citat af Anne Marie Herforth, Adjunkt, jura

1.4. Afgrænsning

Jeg vil som udgangspunkt ikke beskæftige mig med totalentreprise, da den reguleres af ABT93. Jeg vil ikke fokusere på øvrige bestemmelser i AB92 som f.eks. tidsfrister og øget sikkerhedsstillelse, som kan være en konsekvens af projektændringer eller uforudsete forhold. I tilfælde, hvor jeg mener, det er relevant for rapporten, vil det blive nævnt kort i form af et eksempel eller en kort henvisning til den omtalte bestemmelse.

1.5. Valg af teoretisk grundlag og kilder

For udarbejdelse af mit teoretiske grundlag til rapporten har jeg valgt følgende fagbøger som kilder:

Hansen m.fl., Mogens (1993): *AB92 for praktikere*. Byggecentrum. København

Hørlyck, Erik (2014): *Entreprise*. 7. udgave. Jurist- og Økonomiforbundets Forlag.

Henrik Vagner, Hans (2005): *Entrepriseret*. 4. udgave. Jurist- og Økonomiforbundets Forlag.

Betænkning nr. 1246 om AB92 afgivet af Udvalget til revision af »*Almindelige Betingelser for arbejder og leverancer i bygge- og anlægsvirksomhed af 1972 (AB72)*«. Bygge- og Boligstyrelsen, marts 1993.

Vejledning om AB 92 Almindelige Betingelser for arbejder og leverancer i Bygge- og anlægsvirksomhed af 10.12.1992 Bygge- og Boligstyrelsen, januar 1994

De valgte fagbøger er dem jeg finder mest relevant for emnet. Flere af forfatterne bag bøgerne baserer deres viden på tidligere afgørelser, og derfor kommer mit teoretiske grundlag til at afspejle virkeligheden.

1.6. Valg af metode og empiri

Jeg har valgt at bruge kvalitativt, empirisk materiale i form af afgørelser fra KFE⁵, UfR⁶ og TBB⁷. På baggrund af det vælger jeg, hvilke afgørelser, der er mest relevante og som skal indgå i rapporten. De udvalgte afgørelser bliver gengivet i form af et resumé.

De afgørelser, jeg behandler i denne rapport, vil være fra tidsperioden 1972-2016 og have AB92 eller AB72 som aftalegrundlag. Hvis min søgning ikke viser nogen resultater for AB72 og AB92, vil jeg, i det omfang bestemmelserne er enslydende, udvide min søgning til også at omfatte ABT93.

Udover at udvide søgningen til at omfatte ABT93 vil jeg forespørge om advokat dr.jur.h.c. Erik Hørlyck kan henvise mig til afgørelser, som har relevans for de bestemmelser, der er

⁵ Kendelser om Fast Ejendom

⁶ Ugeskrift for Retsvæsen

⁷ Tidsskrift for Bolig- & Byggeret

vanskelige at finde domme til. Domme, som er medtaget efter henvisning fra Erik Hørlyck, er angivet som [Henvist af Hørlyck].

Afgørelser uden for disse rammer vil ikke blive medtaget. Ordlyden mellem AB72 §§ 5 og 8 og AB92 §§ 14 og 15 er forholdsvis ens. AB92 kommer med yderligere præcisering i forhold til de enkelte paragraffer. F.eks. er § 14 stk. 3-5 og § 15 stk. 3-5 nye bestemmelser, som ikke findes i AB72.

I forbindelse med udbudsmaterialet er der kommet yderligere præcisering i AB92, § 2 stk. 2 pkt. 2, som ikke fandtes i AB72 - udbudsmaterialet skal være entydigt og således udformet, at der er klarhed over ydelsernes omfang og indhold.

I henhold til AB92 § 47 (AB72 § 31) skal tvister mellem parterne afgøres af voldgiftsretten. Disse afgørelser er endelige, og derfor er afgørelserne naturligvis yderst relevante for min rapport.

1.7. Rapportens struktur og argumentation

Rapporten er opdelt i tre overordnede afsnit:

1. Indledning
2. Hovedafsnit
3. Konklusion

I hovedafsnittet kommer først teorien, hvor jeg beskriver de enkelte bestemmelser ud fra mit valg af teoretisk grundlag. Flere af bestemmelserne i §§ 14 og 15 overlapper hinanden og vil derfor i flere tilfælde blive omtalt under det samme emne.

Dernæst kommer mit indsamlede empiri, som består af kendelser gengivet i et resumé efterfulgt af en kort kommentar. Til sidst afsluttes hovedafsnittet med min analyse og fortolkning, hvor jeg sammenholder den indsamlede teori med de udvalgte afgørelser fra min empiri.

Endelig indeholder konklusionen rapportens resultater, herunder mit svar på problemformuleringen og dens tilhørende underspørgsmål.

2. Hovedafsnit – AB92: Udbudsmateriale, projektændringer og uforudsete forhold

2.1. Teori

2.1.1. § 2 stk. 2 - Udbudsmaterialet

Bygherren skal ifølge AB92 § 2 stk. 2 udarbejde et entydigt udbudsmateriale, hvor der er klarhed over ydelsernes omfang og indhold. Bestemmelsen er til for, at entreprenøren præcist ved, hvilke ydelser der skal bydes på i den ofte korte beregningstid, tilbudsgiverne har under tilbudsfasen.

Bestemmelsen følger også den almene dokumentfortolkningsregel, som lyder, at uklarheder fortolkes til skade for den, der har skrevet dokumentet, også kendt som "koncipist-reglen" (Hansen m.fl. 1993 s. 12).

Hvis en ydelse ikke indgår i udbudsmaterialets tegninger og/eller beskrivelser, indgår ydelsen oftest ikke i kontraktgrundlaget, og entreprenøren kan kræve ekstra vederlag for udførelse af den givne ydelse i henhold til AB92 § 14.

Bygherren skal være loyal, når denne udformer udbudsmaterialet. Bygherren må ikke tilbageholde oplysninger om forhold, han er bekendt med og som har, eller må forventes, at have betydning for tilbudsgiverne (Hansen m.fl. 1993 s. 13).

Entreprenører bør ved uklarheder i udbudsmaterialet forsøge at få spørgsmålet afklaret hos bygherren (Vagner 2005 s. 75). Det er vigtigt at nævne, at entreprenørerne ikke har nogen revisionspligt af udbudsmaterialet. Det gælder dog ikke ufortrødent, da helt åbenlyse fejl i udbudsmaterialet skal oplyses til bygherren, så der kan udarbejdes rettelserblad til de bydende parter (Hansen m.fl. 1993 s. 12). Bliver bygherren ikke gjort opmærksom på helt åbenlyse fejl, kan entreprenøren gøres ansvarlig.

2.1.2. § 14 stk. 1 - Projektændringer

Det er § 14, som regulerer bestemmelserne for, hvordan bygherre og entreprenør bør forholde sig i tilfælde af projektændringer efter indgåelse af kontrakten.

Efter kontraheringsfasen opstår der ofte et større eller mindre behov for ændringer i entreprisen. Årsagen til projektændringer kan bunde i flere forskellige ting, f.eks. projektfejl, økonomi eller bygherrens ændrede holdning til det æstetiske i projektet (Hansen m.fl. 1993 s. 49-50).

Bestemmelsen åbner op for, at bygherren kan foretage ændringer i projektet i form af forøgelser og reduktioner, så længe det ligger inden for bestemmelsens ramme omkring naturlig sammenhæng af de aftalte ydelser.

I tilfælde af projektændringer har entreprenøren ret og pligt til at udføre disse ændringer, som har naturlig sammenhæng med entreprisen, medmindre bygherren påviser særlige forhold, der begrundes, at bygherren lader andre udføre arbejdet. Af særlige forhold kan nævnes følgende:

- 1) Entreprenørens tilbudspris i anledning af ændringen er urimelig, og bygherre ønsker ikke at få arbejdet udført som regningsarbejde (Hansen m.fl. 1993 s. 50).
- 2) Entreprenøren har ikke de nødvendige faglige/tekniske kompetencer eller kapacitetsmæssige muligheder for at kunne fuldføre opgaven (Hansen m.fl. 1993 s. 50).

Hørlyck nævner på side 191 i Entreprisen 7. udgave, at særlige forhold også kan gælde, hvis den oprindelige entreprenør er forsinket, og udførelse af ekstraarbejdet vil medføre yderligere forsinkelse. Dette forhold kan i princippet henføres til 2) "(...) *kapacitetsmæssige muligheder*".

De særlige forhold må ikke omfatte et ønske om at få arbejdet udført billigere (Hørlyck 2014 s. 191). Grunden til dette ligger i AB, som sikrer, at entreprenøren holdes økonomisk skadeløs ved projektændringer, og at bygherren bærer de økonomiske og tidsmæssige risici som følge af projektændringer (AB-bet. 1993 s. 87).

Entreprenøren må gerne afgive en lav tilbudssum for en given entreprise med en forventning om at kunne indhente sit dækningsbidrag ved fremtidige ekstraarbejder (Hørlyck 2014 s. 191).

Det er i første omgang et fortolkningsspørgsmål at fastlægge, hvilke ydelser entreprenøren skal udføre for den aftalte entreprisensum, og hvilke ydelser der kan begrunde tillægsvederlag (Hørlyck 2014 s. 194).

I tilfælde af at parterne ikke kan blive enige, har hver part standpunktsrisikoen for deres fortolkning af bestemmelserne i AB og kontraktgrundlaget.

Får bygherren udført arbejde af anden entreprenør, og voldgiftsretten senere vurderer, at de særlige forhold ikke er begrundede, skal den forurettede entreprenør have erstatning i form af mistet fortjeneste (Hørlyck 2014 s. 192). Dette fastsættes skønsmæssigt af voldgiftsretten.

Omvendt gælder standpunktsrisikoen også for entreprenøren, hvis denne nægter at udføre ændringsarbejder, og det senere i voldgiftsretten vurderes at være en misligholdelse i forhold til kontraktgrundlaget. Så skal entreprenøren dække bygherrens merudgifter ved f.eks. at indhente anden entreprenør til at udføre opgaven (Hansen m.fl. 1993 s. 51).

2.1.3. § 14 stk. 2 - Tillægsaftaler

For flere bestemmelser i AB92 er der krav om skriftlighed. Disse er alene opstillet af bevismæssige hensyn. Skriftlighed er ikke et formkrav eller en gyldighedsbetingelse (AB-bet. 1993 s. 60). Bestemmelsen er med til at sikre en løbende klarhed over ændringskonsekvenserne, f.eks. i forbindelse med tidsfrister og økonomi.

Efter dansk retspraksis er en mundtlig aftale lige så bindende som en skriftlig aftale. Problemet med den mundtlige er, at det er svært at løfte bevisbyrden, og aftaler kan ofte ende ud i påstand mod påstand. Det er derfor hensigten med AB, at alle aftaler bør udføres skriftligt.

Ifølge § 14 stk. 2 første led har entreprenøren krav på, at bygherren skriftligt erkender, at der er tale om en ændring. Sker dette ikke, kan det ikke betragtes som en misligholdelse fra entreprenørens side, hvis denne nægter at udføre arbejdet.

I denne bestemmelse er der også tale om en standpunktsrisiko. Et eksempel er, hvis en entreprenør mener, at en given ydelse er et ekstraarbejde, og bygherren ikke skriftligt erkender dette. Entreprenøren er da skyldig i misligholdelse af kontrakten, hvis bygherren senere får ret i, at der er tale om en ydelse omfattet af udbudsmaterialet. (Hørlyck 2014 s. 193).

Jf. stk. 2 sidste led må forhandlinger ikke medføre forsinkelse af arbejdet. Dette gælder både det oprindelige kontraktarbejde og ekstraarbejdet (Hansen m.fl. 1993 s. 53). At forhandlingen ikke må medføre forsinkelse, gælder ikke ubetinget, for vil bygherren ikke forøge sin sikkerhedsstilling overfor entreprenøren i forbindelse med § 7 stk. 2, kan entreprenøren nægte at udføre ændringsarbejdet (Hansen m.fl. 1993 s. 53).

Bygherren kan ikke uden videre afvise at honorere ekstraarbejder, der kan karakteriseres som nødvendige, selvom bygherren hverken mundtligt eller skriftligt har efterspurgt ydelsen (Hansen m.fl. 1993 s. 52).

I tilfælde hvor bygherren har gavn af ekstraarbejdet, kan entreprenøren efter omstændighederne få betaling. Et sådan tilfælde kan f.eks. være snerydning, som ikke altid er en ydelse defineret i udbudsmaterialet. Uden snerydningen vil flere arbejder måske ikke kunne udføres og vil derfor kunne betragtes som et nødvendigt arbejde. Entreprenøren skal dog kunne godtgøre, at arbejdet har været nødvendigt for bygherren. § 15 stk. 3 fungerer som en præciserende bestemmelse på dette område – entreprenøren har bevisbyrden, når der ikke er udarbejdet aftaleseddel.

2.1.4. § 14 stk. 3-4 - Regulering af enhedspriser

§ 14 stk. 3. drejer sig alene om prisregulering. Ønsker bygherren at foretage ændringer, reguleres dette efter § 14 stk. 1. For bestemmelserne i § 14 er det bygherren som bærer

risikoen, men entreprenøren må i tilfælde af anslåede mængder affinde sig med en hvis regulering af mængderne, inden han kan kræve merbetaling. Det er en forudsætning, at bygherren loyalt oplyser det skønnede behov for de enhedsprissatte-poster i tilbudslisten.

I bestemmelsen anvendes to variationsgrænser. Hensigten med variationsgrænsen på ± 100 % af hver post er at forhindre, at mindre poster ikke kan forøges med flere hundrede procent inden for de ± 15 % af enterprisesummen (Hansen m.fl. 1993 s. 54). Når der i bestemmelsens første led omtales enterprisesum, henvises der til den oprindelige enterprisesum, der blev indgået ved underskrivelse af kontrakten. (AB-bet. 1993 s. 88).

Foretager bygherren ændringer eller regulerer i stipulerede ydelser, som overskrider enten den ene eller anden variationsgrænse, gælder det, at ingen af parterne længere er bundet af enhedsprisen for den del, der ligger ud over grænsen. Parterne kan i så fald genforhandle en ny pris eller udføre ydelsen som regningsarbejde (Hansen m.fl. 1993 s. 54).

For at § 14 stk. 3. kan anvendes i den aktuelle entreprise, skal der være enhedspriser i aftalen. Bestemmelsen regulerer kun mængdesatte enhedspriser (AB-bet. 1993 s. 88). Det vil sige, at bygherren i sit udbudsmateriale beder om en pris på f.eks. flisebelægning på 1.000 m² (bygherrens anslåede mængde) med tilhørende ønske om en enhedspris per 1 m² flisebelægning. Entreprenøren fremkommer så med to priser. 1.000 m² = 200.000 kr. (tilbudsprisen) og 1 m² = 250 kr. (enhedsprisen).

Hvis bygherren ikke har angivet en enhedspris, men i stedet kun har ønsket en samlet tilbudspris på de 1.000 m², kan bestemmelsen ikke bruges (AB-bet. 1993 s. 88). Enhedsprisen behøver ikke nødvendigvis være den samme som; tilbudsprisen divideret med mængden. "Enhedsprisen" er blot det tal, som benyttes, når der skal reguleres i den enkelte post enten i opad- eller nedadgående retning.

§ 14 tager ikke stilling til, om der skal anvendes en brutto-, nettobetragtning eller bredbåndsprincip, når der skal reguleres i de enkelte poster. Hansen m.fl. udtrykker på side 54, at der skal benyttes en bruttoopgørelse. Denne opfattelse har Hørlyck tilsluttet sig. Torsten Iversen har i forrige udgaver af Entrepriseret også tilsluttet sig bruttoopgørelsen, men har i 4. udgave ændret holdning og mener nu, ligesom Chr. Johansen har fremført det i TBB2001.6 (bilag 1), at det er bredbåndsprincippet, som bør anvendes.

Der er opstillet tre opgørelser ud fra en mindre entreprise. Det er kun variationsgrænsen for de ± 15 % af enterprisesummen, som er relevant.

Brutto opgørelse						
Tilbudslisten	Afgivet pris	± %	Ny pris	Ændring ift. enterprisesum		Samlet ændring i %
Tagkonstruktion á 400 m ² - Enhedspris = 1.300kr/m ²	: 500.000	- 15%	442.500	-57.500	-6,1 %	6,1%
Gipsvægge á 180 m ² - Enhedspris = 1.000kr/m ²	: 150.000	+ 30%	234.000	84.000	8,9 %	15,0%
Trægulve á 140 m ² - Enhedspris = 950kr/m ²	: 120.000	- 5%	126.350	6.350	0,7 %	15,7%
Vinduer á 15 stk. - Enhedspris = 8.000kr/stk.	: 125.000	+ 13%	135.600	10.600	1,1 %	16,8%
Døre á 12 stk. - Enhedspris = 3.500kr/m ²	: 45.000	- 22%	32.760	-12.240	-1,3 %	18,1%
Enterprisesum	: 940.000		971.210	170.690	18,1 %	

Figur 2 – Bruttoopgørelse

Bygherren har i brutto-princippet en ændringskvote på 15 % af enterprisesummen, og så længe bygherren overholder denne, bliver variationsgrænsen for de ± 15 % ikke aktiveret. Entreprenøren kan i eksemplet forlange nye forhandlinger for alt, der efterfølgende overstiger 15 % af enterprisesummen. Ud fra brutto-opgørelsen i ovenstående skema kan entreprenøren f.eks. kræve en ny aftale for posterne; trægulve, vinduer og døre.

Netto opgørelse						
Tilbudslisten	Afgivet pris	± %	Ny pris	Ændring ift. enterprisesum		Samlet ændring i %
Tagkonstruktion á 400 m ² - Enhedspris = 1.300kr/m ²	: 500.000	- 15%	442.500	-57.500	-6,1 %	-6,1%
Gipsvægge á 180 m ² - Enhedspris = 1.000kr/m ²	: 150.000	+ 30%	234.000	84.000	8,9 %	2,8%
Trægulve á 140 m ² - Enhedspris = 950kr/m ²	: 120.000	- 5%	126.350	6.350	0,7 %	3,5%
Vinduer á 15 stk. - Enhedspris = 8.000kr/stk.	: 125.000	+ 13%	135.600	10.600	1,1 %	4,6%
Døre á 12 stk. - Enhedspris = 3.500kr/m ²	: 45.000	- 22%	32.760	-12.240	-1,3 %	3,3%
Enterprisesum	: 940.000		971.210	31.210	3,3 %	

Figur 3 – Nettoopgørelse

Entreprenøren vil ud fra nettobetragtningen ikke kunne stille krav om en ny aftale. I en større entreprise med adskillige poster i tilbudslisten, hvor bygherren konstant forøger og reducerer de enkelte poster, vil forudsætningerne for prisaftalen ikke længere stemme overens med den indgåede aftale. Dette kan i høj grad ødelægge entreprenørens indtjeningsgrundlag (Hansen m.fl. 1993 s. 54).

Bredbåndsprincip

Tilbudslisten	Afgivet pris	± %	Ny pris	Ændring ift. enterprisesum	Samlet ændring i %
Tagkonstruktion á 400 m ² - Enhedspris = 1.300kr/m ²	: 500.000	- 15%	442.500	-57.500 -6,1 %	-6,1%
Gipsvægge á 180 m ² - Enhedspris = 1.000kr/m ²	: 150.000	+ 30%	234.000	84.000 8,9 %	8,9%
Trægulve á 140 m ² - Enhedspris = 950kr/m ²	: 120.000	- 5%	126.350	6.350 0,7 %	9,6%
Vinduer á 15 stk. - Enhedspris = 8.000kr/stk.	: 125.000	+ 13%	135.600	10.600 1,1 %	10,7%
Døre á 12 stk. - Enhedspris = 3.500kr/m ²	: 45.000	- 22%	32.760	-12.240 -1,3 %	-7,4%
Enterprisesum	: 940.000		971.210		+10,7% -7,4%

Figur 4 – Opgørelse efter bredbåndsprincippet

Chr. Johansen argumenterede for bredbåndsprincippet i TBB2001.6. Han tilslutter sig bruttoopgørelsen, når valget står mellem brutto- eller nettoopgørelse. Men det er ikke ensbetydende med, at det er den korrekte metode. Johansen argumenterer for, at man bør følge bestemmelsens ordlyd "... inden for +/- 15 pct. af enterprisesummen". Bygherren skal ifølge Johansen holde sig inden for + 15 % og - 15 % af enterprisesummen. Ud fra denne betragtning giver dette bygherren en ændringskvote på op til 30 % af enterprisesummen, dobbelt så meget som ved bruttoopgørelsen.

§ 14 stk. 4. er en tilbagefaldsregel, som gælder, når der ikke er fastlagt enhedspriser, og når variationsgrænserne i stk. 3 overskrides (Hansen m.fl. 1993 s. 56). Hørlyck stiller dog spørgsmålstejn ved bestemmelsen, da det ikke er klart, hvad der menes med det citerede udtryk "*udover tilfældene nævnt i stk. 3*" (Hørlyck 2014 s. 209). Hans konklusion er, at det må antages, at det refererer til den situation, hvor der ikke er fastlagt gældende enhedspriser i entreprenen.

Hørlyck baserer sin fortolkning af bestemmelsen på en række afgørelser, hvor variationsgrænserne er blevet overskredet. I de tilfælde har voldgiftsretten korrigeret enhedsprisen (ofte i opadgående retning), i stedet for at det arbejde, der lå over grænserne, er blevet udført som regningsarbejde jf. stk. 4 (Hørlyck 2014 s. 210).

I situationer, hvor bygherre og entreprenør ikke har aftalt noget, udføres ændringsarbejderne som regningsarbejde. Har bygherre og entreprenør ikke lavet en nærmere aftale omkring regningsarbejdets afregning, vil købelovens § 5 anvendes, selvom købeloven ikke gælder for bygge og anlæg.

I tilfælde, hvor der ikke er lavet en aftale om beløbets størrelse, skal køber (bygherren) betale, hvad sælger (entreprenøren) forlanger, så længe det ikke anses for urimeligt. Hvis

entreprenøren kommer med et betalingskrav, som bygherren anser som urimeligt, har bygherren bevisbyrden.

For at bygherren skal have en reel chance for at kunne godtgøre dette forhold, skal entreprenøren efter opfordring aflevere de nødvendige oplysninger, for at bygherren kan foretage en konkret vurdering (Hansen m.fl. 1993 s. 56).

2.1.5. § 14 stk. 5 - Formindskelse af arbejdets omfang

Denne bestemmelse anvendes, når bygherren foretager formindskelse af arbejdets omfang. § 14 stk. 5 fastsætter principperne for det økonomiske opgør mellem parterne. Bygherren bærer de økonomiske og tidsmæssige risici som følge af ændringer i entreprisen, og entreprenøren skal derfor holdes skadeløs ved projektændringer (AB-bet. 1993 s. 87).

I stk. 5 sidste led er der dog en undtagelse. I tilfælde af enhedspriser kan entreprenøren kun kræve sit dækningsbidrag og eventuelle andre tab erstattet for de ændringer, som overstiger 15 % af entreprisesummen. Bygherren kan som udgangspunkt "*gratis*" reducere i posterne, så længe han overholder variationsgrænsen på 15 % af entreprisesummen.

Når bygherren foretager formindskelser af entreprisen, skal samtlige besparelser, entreprenøren opnår, fratrækkes den samlede entreprisesum (Hansen m.fl. 1993 s. 57).

Det er defineret i bestemmelsens første led, at entreprenøren skal forsøge at begrænse bygherrens udgifter og godskrive bygherren de udgifter, som spares, eller burde have været sparet, f.eks. ved afbestilling af materiel og kommende materialeleverancer (Hansen m.fl. 1993 s. 57). Hansen m.fl. 1993 har på side 57-58 en detaljeret liste over punkter, som bygherren f.eks. skal debiteres og krediteres, når stk. 5 anvendes.

2.1.6. § 15 stk. 1-3 - Underretning af bygherre

§ 15 stk. 1-3 er bestemmelser, som til dels overlapper hinanden, da entreprenøren har en underretningspligt overfor bygherre. Bygherren har en vejledningspligt og skal dermed tage stilling til entreprenørens underretning. Parterne har ud fra AB og efter dansk retspraksis en pligt over for hinanden til at samarbejde om det fælles mål, nemlig færdiggørelse af det givne byggeri (Hørlyck 2014 s. 220).

Det er som regel under udførelsen, der opstår problemer eller spørgsmål, som hindrer projektet. Ofte bunder problemstillingerne i et uklart udbudsmateriale fra bygherrens side. Bliver entreprenøren opmærksom, eller burde han blive opmærksom på sådanne forhold ud fra sin almindelige professionelle sagkundskab, har entreprenøren pligt til at orientere bygherren og følge dennes anvisning (Hansen m.fl. 1993 s. 60).

Følger entreprenøren ikke bestemmelserne i § 15 ved at underrette bygherren i tide, kan konsekvensen blive, at entreprenøren skal udføre det tilrettede projekt uden eller med reduceret tillægsvederlag (Hørlyck 2014 s. 223).

Stk. 1 anvendes, når entreprenøren mangler oplysninger for at kunne udføre opgaven efter de beskrevne forhold fra udbudsmaterialet. Det forudsættes selvfølgelig, at entreprenøren har de nødvendige kvalifikationer, når entreprenøren påtager sig opgaven.

Bygherren har ikke vejledningspligt over for en ukyndig entreprenør, hvis kvalifikationer er begrænsede og ikke tilstrækkelige til at kunne udføre opgaven. Entreprenøren har krav på vejledning fra bygherrens side, når spørgsmålet ligger uden for den ekspertise, der kan forventes af entreprenøren (Hansen m.fl. 1993 s. 60).

Stk. 2 anvendes, når de givne oplysninger fra bygherren ikke kan følges. Sådanne projektfejl skal bygherren gøres bekendt med "snarest muligt", og entreprenøren skal herefter følge bygherrens anvisninger. Entreprenøren har krav på merbetaling efter bestemmelserne i § 14 (Hørlyck 2014 s. 225).

Stk. 3 omhandler uforudsete forhold, som opstår i udførelsesfasen, og som påfører bygherren eller tredjemand tab eller ulempe. Entreprenøren skal i sådanne situationer "snarest muligt" underrette bygherren eller dennes tilsyn og følge dennes anvisninger.

Hvis der ikke er tid, eller bygherren ikke kan underrettes, skal entreprenøren på egen hånd træffe de nødvendige foranstaltninger for at undgå, at bygherren eller tredjemand lider tab. Ved entreprenørens handlepligt⁸ lægges der efterfølgende vægt på, om de udførte tiltag har været formålstjenlige (AB-bet. 1993 s. 90). Bygherren er forpligtet til at give tidsmæssig og økonomisk kompensation for entreprenørens afværgeforanstaltninger, som har betydet, at bygherrens tab eller ulempe er undgået eller forsøgt begrænset (AB92-vejl. 1994 s. 37).

2.1.7. § 15 stk. 4-5 - Foretagne undersøgelser og bygherrens afbestillingsret

§ 15 stk. 4 er med til at fordele risikoen blandt bygherre og entreprenør, så længe udbudsmaterialet indeholder fyldestgørende oplysninger om hindringerne. Der gælder i særlige tilfælde en hvis offergrænse for entreprenøren. Overstiger de uforudsete hindringer denne grænse, eller er bygherrens forundersøgelser ikke grundige nok, er det ikke længere begges risiko men alene bygherrens. Bestemmelsen kan betragtes som en yderligere præcisering af bygherrens oplysningspligt i § 2 stk. 2 (Hørlyck 2014 s. 226).

Formålet med de skærpede krav er at gøre de hindringer, der skal tages højde for i tilbuddet, beregnelige for de bydende (Hansen m.fl. 1993 s. 62). Entreprenøren skal have et ordentligt grundlag for at kunne beregne en korrekt pris, og alt skal kunne kalkuleres, så tilbudsgivere kan få afdækket deres risiko. Som udgangspunkt er det entreprenørens risiko, hvis udførelsen af et bestemt resultat påfører entreprenøren flere udgifter end først antaget. Det gælder også, hvis entreprenøren udfører arbejdet, hvor udgifterne er mindre end beregnet (Hørlyck 2014 s. 226).

⁸ Uanmodede forretningsfører eller det latinske udtryk – negotiorum gestio.

Ud over at bestemmelsen dækker over jordbundsforholdene og grundvandsspejl, dækker stk. 4 ligeledes over forekomster af farlige stoffer eller materialer, der kan forårsage miljøgener ved indgreb i bestående bygningsdele (AB-bet. 1993 s. 90). Ud fra bestemmelsens ordlyd kan disse hindringer henføres til "(...) *forurening eller andre hindringer*".

Under visse forudsætninger kan bygherren foretage en afbestilling af entreprisen jf. stk. 5. For at bygherren kan foretage afbestilling af de bestilte ydelser, uden at det er en misligholdelse af kontrakten, skal situationen opfylde følgende bestemmelser:

- 1) Bygherren skal have foretaget forundersøgelser, som er rimelige eller sædvanlige under hensynstagen til projektets omstændigheder.
- 2) Den uforudsete hindring skal medføre et offentligt påbud eller forbud, der hindrer arbejdets videreførelse eller gør projektet urimelig byrdefuldt at udføre.

Overholder bygherren de ovennævnte punkter, kan entreprisen i princippet afbestilles, og bygherren skal betale entreprenøren for allerede udført arbejde og godtgørelse for resten. Entreprenøren har ikke krav på betaling for mistet fortjeneste.

Afbestilling kan være et vidtgående træk, og bygherren har selvfølgelig standpunktsrisikoen. Derfor bør bygherren så vidt muligt søge at tage mildere midler i brug først. Det er muligt, at den uforudsete hindring kan løses inden for nær fremtid, og bygherren kan i stedet søge om tidsfristforlængelse efter bestemmelserne i § 26.

2.2. Empiri

En del af afgørelserne er fundet via selvstændig søgning på Statsbiblioteket, mens andre er indhentet gennem VIA University College ud fra afgørelser nævnt i Entreprisen 7. udgave eller efter henvisning af Hørlyck. Samtlige afgørelser er som en del af min arbejdsproces tastet ind i et skema (bilag 2).

Med udgangspunkt i skemaet og de enkelte domme gengiver jeg relevante kendelser og kommer med en kort kommentar til hver afgørelse. I empiri-afsnittet vil kendelserne stå i kronologisk rækkefølge efter den dato, hvor dommen er afsagt. De nyeste kommer først, da de fremstiller den nyeste retspraksis på området.

2.2.1. Afgørelser

TBB2015.327 – Jernbane, ekstraarbejder (bilag 3)

I forbindelse med en jernbanelinje, hvis spor skulle renoveres, opstod der tvist blandt bygherre (BH) og hovedentreprenør (HE). Der viste sig at være et langt større behov for udskiftning og renovering af perroner end først antaget. HE fik tilkendt krav om ekstrabetaling, da det udbudte ikke stemte overens med de faktiske forhold. Noget af ekstraarbejdet blev dog reduceret af voldgift, da HE havde afsat et for lille beløb til posten; "*landmålerudgifter til reetablering af sigtepunkter*".

- BH bærer risikoen for det, denne stiller til rådighed; udbudsmateriale og perroner. Entreprenøren (E) kan ikke kræve ekstra vederlag for poster, hvor der er afsat et for lille beløb (gyngerne og karrusellen).

KFE 14.491 – Ældreboliger, enhedspriser, allonge (bilag 4)

HE skulle opføre ældreboliger, hvor jordarbejde tilknyttet projektet var udbudt som enhedspriser. De faktiske mængder oversteg væsentligt de mængder, der var anslået i tilbudslisten. BH udarbejdede en allonge, som blev indgået med HE. I tillægsaftalen havde BH forsøgt at lægge risikoen for jordarbejdernes omfang over på HE. Ifølge voldgiftsretten var dette forhold ikke tydeligt nok, og det måtte derfor komme koncipisten (BH) til skade. HE fik medhold, og BH skulle betale 3,8 mio. kr. til HE.

- Kendelsen illustrer den almindelige aftaleretlige fortolkningsregel, som lyder, at uklarheder i en aftale fortolkes imod aftalens forfatter (koncipisten).

KFE 14.476 – Erhvervsejendom, tagudskiftning (bilag 5)

E afgav pris på tagudskiftning med den forudsætning, at den eksisterende konstruktion var egnet. Ved udførelse viste det sig, at konstruktionen ikke var egnet. BH's udbudsmateriale var ikke fyldestgørende. E havde ikke modtaget tegninger af eksisterende forhold og havde i øvrigt ikke haft mulighed for umiddelbart at opdage forholdet. E blev tilkendt merbetaling for de ekstra ydelser, som f.eks. bortskaffelse af det eksisterende tag.

- Afgørelsen viser at BH er nærmest til at bære risikoen for uklarheder og udbudsmateriale.

TBB2014.975 – Ekstraarbejder, manglende formkrav (bilag 6)

E udførte arbejde uden underskrift fra BH for arbejder der var nødvendige, da udbudsmaterialet ikke var fyldestgørende.

"Voldgiftsretten finder, at udbudsmaterialet i denne sag har været ufuldstændigt, idet en række detailspørgsmål, som var af stor betydning for bygherren, der efterfølgende skulle bo i huset, ikke var afklaret, inden arbejdet gik i gang." (TBB2014.975)

I en del tilfælde var det nødvendigt at udføre arbejdet umiddelbart efter, at det var aftalt, for at E kunne komme videre. Voldgiftsretten udtalte, at når aftalesedlen ikke er underskrevet, har E bevisbyrden for, at der er indgået en aftale, og om der er tale om ekstraarbejde. E kunne godtgøre dette forhold og fik medhold for, at BH skulle betale det forlangte.

- Afgørelsen viser, at BH er nærmest til at bære risikoen for uklarheder jf. § 15 i sammenhæng med udbudsmaterialet § 2, og at E godt kan forlange ekstrabetaling for nødvendigt arbejde, uden at formkravene er overholdt.

KFE 14.417 – projektansvar, manglende undersøgelser, ABT93 (bilag 7)

[Henvist af Hørlyck] I forbindelse med en tilbygning til en skole fremgik det af BH's byggeprogram, at arbejdet skulle overholde bygningsreglementet, gældende normer, herunder normen for termisk indeklime samt SBI-anvisning om indeklimaberegninger. BH's forundersøgelser fremgik af byggeprogrammet. Det viste sig efterfølgende, at rumtemperaturen oversteg det tilladte i en række rum. Idet totalentreprenøren (TE) havde projekteringsansvaret, blev TE og dennes rådgivende ingeniør (I) pålagt at dække ekstraomkostningerne, som var forårsaget af manglende undersøgelser af det termiske indeklime.

- BH's forundersøgelser af det termiske indeklime var rimelige i forhold til TE. Med AB92 for øje skal BH, for at dennes undersøgelser kan anses som rimelige i AB92-sammenhænge, foretage undersøgelser svarende til BH + TE's forundersøgelser (i dette tilfælde de undersøgelser som TE burde have foretaget).

TBB2013.770 – Facadeisolering, forskellige tykkelser, ekstraarbejder (bilag 8)

BH havde i sit udbudsmateriale angående facadeisolering givet udtryk for, at der kun skulle anvendes én tykkelse isolering. BH havde ikke inden kontrahering sikret sig, at E blev gjort opmærksom på afvigelserne. Dette forhold fordyrede og besværliggjorde E's arbejde.

Det måtte påhvile indklagede (BH) at sikre sig, at klageren (E) var bekendt med afvigelserne i forhold til, hvad man havde givet tilbud på. Indklagede kan ikke frigøre sig for denne forpligtelse ved efterfølgende blot at fremsende nogle tegninger sammen med en række andre dokumenter uden nærmere at gøre opmærksom på afvigelserne, som indklagede var nærmest til at være bekendt med. (TBB2013.770)

BH havde yderligere oplyst, at det drejede sig om 2.250 m² facadeisolering, men ved senere opmåling konstaterede man, at der var 280 m² mere, end hvad E havde givet tilbud på. Voldgiftsretten tilpligtede BH at betale E det forlangte beløb for ekstraarbejder.

- BH's fornemmeste opgave er at sikre, at E ved præcist, hvad der skal udføres. Løses denne opgave ikke, er der tale om en bygherrerisiko. Er udbudsmaterialet ikke entydigt nok, har BH mulighed for at opfylde entydighedskravet via supplerende oplysninger, inden kontrakten underskrives. Det skal dog udtrykkeligt påpeges overfor E, hvilke ændringer BH har foretaget, sådan at E kan vurdere, om denne stadig vil stå ved sit tilbud.

TBB2013.586 – Manglende statiske beregninger, underretning (bilag 9)

I foråret 2007 udførte E fundament, sokkel, etablering af betontrappe og kældergulv for BH. Efter afleveringen konstaterede BH revnedannelser ved sokler og fundament og sagsøgte E for mangler. Landsretten stadfæstede dommen med bemærkning om, at det var BH, der havde ansvaret for, at der forelå en fundamentsplan, og at der var gennemført statiske

beregninger. E blev ikke pålagt noget ansvar, selvom E muligvis burde have stillet krav om fundamentsplan.

- Kendelsen viser, at grænsen for hvornår E skal rette henvendelse til BH for flere oplysninger jf. § 15 er svær at sætte. BH er nærmest til at bære risikoen for det, denne stiller til rådighed; udbudsmateriale og ejendom/grund. Afgørelsen illustrer også, at § 2 stk. 2 vægter mere end § 15 – entreprenørens underretningspligt.

KFE 13.388 – Mangler, oversvømmelse, multihal, ABT93 (bilag 10)

[Henvist af Hørlyck] TE havde påtaget sig at opføre en multihal. Udbudsmaterialet indebar forpligtelse til at vurdere særlige risikofyldte bygningsdele og arbejdsprocesser. Under udførelsen blev det foreslået at hæve multihallen 1,5 m for at undgå at afdræne en nærværende sø. Man besluttede ikke at ændre hallens højde. Ved 1-årsgennemgang blev der påtalt mangelfuld vandaflledning med oversvømmelser og vandindtrængen til følge. TE afviste ansvar, og BH anlagde senere voldgiftssag mod TE. Voldgiftsretten gav medhold til BH, da der var tale om en mangel fra TE.

- I denne sag underretter TE, BH ang. risikoen for skadeforvoldelse omkring den nærliggende sø, som beskrevet i ABT93 § 15 stk. 3. Underretning om risikoen fritog ikke TE for ansvaret for, at der ikke blev etableret vandaflledning, da TE havde projekteringsansvaret. Det antages at i AB92-sammenhæng vil E's underretning af BH efter § 15 stk. 3 være tilstrækkelig for at E undgår ansvar for manglende vandaflledning, da E her skal følge BH's anvisninger, og beslutningen om etablering af værn mod vandindtrængen er BH's.

TBB2013.751 – Udgået ydelser, dækningsbidrag, naturlig sammenhæng (bilag 11)

Der opstod tvist mellem BH og HE på flere områder. 1) En aftalt ydelse udgik (specialrør). HE krævede efterfølgende dækningsbidrag på 60.402 kr. Voldgiftsretten fandt, at der var tale om en fast pris, så HE fik medhold på dette punkt. 2) En bygherreleverance omkring smøregreve blev ændret til at skulle udføres som ekstraarbejde. Ydelsen havde naturlig sammenhæng med HE, da denne også skulle udføre støbning af gulve. HE afgav tilbud på 1 mio. kr. ekskl. moms. BH fandt, at tilbuddet var for højt og lavede i stedet aftale med underentreprenør (UE) på 750.000 kr. ekskl. moms. Voldgiftsretten fandt det ikke godtgjort, at HE's tilbud var urimeligt, og BH havde derfor handlet i strid med AB92 § 14 stk. 1. HE fik medhold, og BH skulle betale det krævede dækningsbidrag på 138.703 kr.

- HE skal holdes skadeløs i tilfælde, hvor BH foretager projektændringer. BH har en forpligtelse overfor HE i forhold til at stå inde for det, der er beskrevet i kontraksgrundlaget.

TBB2013.160 – Kviste, ægtepar, ekstraarbejde, uberettiget opsigelse (bilag 12)

Der opstod uoverensstemmelser i forbindelse med udførelsen af kviste, hvor projekt materialet ikke var godt nok. BH (ægteparret) ophævede uberettiget kontrakten, og E krævede derfor erstatning for dækningsbidrag af udgåede ydelser. E burde under forløbet have underrettet BH i henhold til § 15 stk. 1 og 2, men det blev stadig vurderet, at BH var ansvarlig (§2 stk. 2). BH (ægteparret) skulle in solidum betale 250.000 kr. til E inden 14 dage.

- Ligesom i TBB2013.586 er grænsen snæver i forhold til, hvornår E bør underrette BH i forløbet jf. § 15. BH bærer standpunktsrisikoen for at ophæve kontrakten. Hensigten med in solidum er, at de ansvarlige parter hæfter solidarisk for hinanden, så modparten kan få sin betaling.

TBB2012.683 – Enhedspriser, variable ydelser (bilag 13)

BH havde i sit udbudsmateriale angivet ønske om pris på 400 timer (anslået mængde). Der blev brugt 3.300 timer i alt. E fik tilkendt 45 kr. ekstra i timen for det, der lå over variationsgrænsen på 100 % ($400 \cdot 2 = 800$) $3.300 - 800 = 2.500$ timer. E fik oveni tilkendt 10 % i styringsomkostninger. Voldgiftsretten anså ikke E's krav som ubilligt.

- §§ 2 og 14 er BH's risiko. I dette tilfælde var variationsgrænsen oversteget jf. § 14 stk. 3. Dette viser, at E ikke længere er bundet af enhedsprisen, hvis BH ikke overholder begge variationsgrænser i § 14 stk. 3. Dommen er et godt eksempel på, at BH har pligt til at overholde begge variationsgrænser, og hvis blot en af grænserne overskrides, er E berettiget til genforhandling, i det omfang grænsen er overskredet.

TBB2012.583 – Fast pris, enhedspriser, fejl i udbud (bilag 14)

Et kommunalt forsyningsselskab ønskede nedlægning af to stikledninger. BH hævdede, at der var aftalt enhedspriser (selvom der ikke var angivet nogen enhedspris, kun anslåede mængder), og E hævdede, at der var tale om fast pris. Ved en fejl var der i BH's udbud oplyst samme længde af stikledninger i to områder, og BH mente, at E opdagede eller burde have opdaget fejlen, eller at BH i hvert fald kunne regulere mængden i medfør af AB92 § 14, stk. 3. BH havde som bemærkninger til § 15 angivet, at E har 5 arbejdsdage fra accept til at kontrollere mængder og beskrive ydelser. Under spørgerunden var der efterspørgsel om at få fristen forlænget. Dette afviste BH. Voldgiftsretten fandt, at der var aftalt fast pris for entreprisen, og at E ikke burde have opdaget fejlen, da den ikke var åbenlys.

- BH havde ikke angivet nogen enhedspris til regulering af den "stipulerede ydelse". Derfor var der i stedet tale om en fast pris, som reguleres anderledes i tilfælde af reducere af ydelsen. E har ikke nogen revisionspligt af udbudsmaterialet, og grænsen, for hvornår en fejl er åbenlys, er svær at sætte.

TBB2011.646 – Ekstraarbejder, konfliktsky tilsyn, aftalesedler (bilag 15)

E foretog renovering af en bygning fra 1753. E krævede tillægsvederlag for nødvendigt arbejde, da man under renoveringen opdagede svampeangreb på vinduerne. Rådgiver (R)

har til voldgiftsretten forklaret, at man ikke tog en konfrontation med E, når denne løbende fremsatte krav for ekstraarbejde, da man ikke ønskede, at byggeriet blev standset. Denne passivitet indgik i voldgiftsrettens vurdering. E fik medhold i sagen.

- BH havde ikke været grundig nok jf. § 15 stk. 4., hvorfor der blev opdaget svampeangreb under udførelsen. Dette havde E krav på at få betalt som ekstraarbejder. Passivitet kan i dansk retspraksis betragtes som en stiltiende aftale jf. aftaleloven § 6 stk. 2 og købeloven § 6. Voldgiftsretten lod dette forhold indgå i den samlede vurdering i stedet.

TBB2011.221 – Urimeligt, ekstraarbejde, enhedspriser (bilag 16)

E udførte renoveringsarbejder for en andelsboligforening. E var ikke bundet af enhedspriser, da BH kun havde angivet "35 m²" på tilbudslisten (der manglede en enhedspris til at regulere posten). E havde flere forhold overfor BH om betaling. Disse blev i et par tilfælde reduceret, da voldgift vurderede, at priserne var urimelige.

- E må ikke udnytte situationer, hvor BH foretager projektændringer, til at forlange urimelige priser. En post med en anslået mængde kan ikke reguleres, før der også er en enhedspris knyttet til posten.

TBB2010.267 – Betonelementer, montage for skillevægge ikke med (bilag 17)

HE bød på et boligbyggeri, som skulle opføres af betonelementer. Montage af letbeton skillevægge var ikke nævnt på ingeniørens montageplan, som indgik i udbudsmaterialet. HE og UE mente ikke, at skillevæggene var en del af entreprisen og krævede merbetaling for montage af letbeton-væggene. BH skulle betale HE for ekstraarbejderne, da udbudsmaterialet ikke var *"udformet og opbygget logisk og let tilgængeligt med klare og fyldestgørende oplysninger om de i entreprisen indgåede komponenter."* (TBB2010.267).

- Dommen viser, at strukturen og systematikken i BH's udbudsmateriale har betydning for, hvilke uklarheder E burde opdage i granskningen forud for tilbudsgivningen.

C 5542 – Projektfejl, verdenshjørner, underretning (bilag 18)

Rådgivende ingeniør kom til at bytte rundt på verdenshjørnerne på en konstruktionstegning. Den foreliggende projektfejl fandtes på ingen måde at være af en sådan karakter, at E og dennes leverandør kunne gøres ansvarlig for ikke at have opdaget fejlen. Ingeniøren blev pålagt ansvaret.

- Projektfejlen blev ikke vurderet åbenlys, så ingeniøren fik pålagt alt ansvar, da denne konciperede tegningen.

TBB1999.71 – Flod, monsun, bygherrens forhold, urimeligt krav fra HE (bilag 19)

HE vandt licitation angående udførelse af floddiger. På grund af en kraftig monsun havde flodens løb ændret sig, og udbudsmaterialet stemte ikke længere overens med de faktiske

forhold. HE blev tilkendt ekstrabetaling for udførelse af opgaven. Voldgiftsretten anså dog, at HE's betalingskrav var urimeligt og skønnede en pris, BH skulle betale til HE.

- Selvom BH ikke var ansvarlig for den kraftige monsun, var denne stadig den nærmeste til at bære risikoen, da det var BH, som stillede "byggegrunden" til rådighed. Ved E's urimelige beløb foretog voldgiftsretten en skønsmæssig reducere, indtil de fandt beløbet for rimeligt.

KFE 97.64 – Bro, øget armeringsmængder, enhedspriser (bilag 20)

E skulle opføre en bro for BH. Undervejs foretog BH flere projektændringer, som betydeligt ændrede projektet. Disse ændringer bristede E's beregningsgrundlag, som ikke længere stemte overens med tilbuddet. Blandt andet på grund af øget armeringsjern, som blev forøget med 36 %. Ifølge E var han berettiget til tillægsvederlag, da projektændringerne på over + 15 % af entreprisesummen fandt sted. E anvendte brutto-opgørelsen. Voldgift tilpligtede BH at betale E et skønsmæssigt beløb.

- Foretager BH ændringer, som ændrer definitionen på de aftalte enheder, kan det i høj grad påvirke E, som kan forlange nye forhandlinger, selvom ingen af variationsgrænserne overskrides. Har BH f.eks. aftalt en enhedspris pr. m² murværk med E, og BH senere ønsker et mere kompliceret forbandt, ændrer dette ikke på antallet af m², men gør arbejdet væsentlig mere besværligt.

C 2014 – Uforudset hårdt jordlag, manglende oplysninger (bilag 21)

UE stødte på usædvanligt hårdt jordlag under udførelsen. Dette havde UE ikke haft mulighed for at tage i betragtning inden kontrahering. BH blev fra en tidligere opgave bekendt med det hårde jordlag og gjorde ikke HE eller UE bekendt med dette forhold. Voldgiftsretten udtalte:

Forholdende må betegnes som så usædvanlige, at entreprenørerne ikke har haft anledning til at tage disse særlige forhold i betragtning ved beregning af deres tilbud (...) Under disse omstændigheder findes det ikke rimeligt at lade entreprenørerne bære risikoen for de forøgede omkostninger ved arbejdet. (C 2014).

- Så længe BH foretager rimelige forundersøgelser, er § 15 stk. 4 i princippet E's risiko (gælder ikke hvis E støder på usædvanlige forhold), men ved at have tilbageholdt oplysninger overfor HE og UE, falder risikoen tilbage på BH. Dette er også i strid med, at parterne skal samarbejde om at nå det fælles mål.

C 1889 – Arbejde var ikke som beskrevet, passivitet fra E (bilag 22)

BH havde i beskrivelsen af arbejdet omkring maling af vinduer anført, at den oprindelige behandling var fastsiddende og bæredygtig. Dette var ikke tilfældet, og E krævede merbetaling for ekstra afrensning af vinduer og skodder. E fik skønsmæssigt tilkendt 30 % af

det krævede beløb, da voldgift lagde vægt på, at E havde udvist en vis passivitet ved først sent at fremkomme med en pris på ekstraarbejdet, og at E havde givet udtryk for, at arbejdet var af mindre omfang.

- Dommen viser, at passivitet også kan gælde for E. E skal jf. AB72 § 8 stk. 1 (AB92 § 14 stk. 2) snarest indgå tillægsaftale med BH om ændringer. Undlader han dette, kan E risikere at få sit betalingskrav reduceret. Normalt er overslagspriser ikke bindende, men har under omstændighederne haft betydning for voldgiftsrettens endelige vurdering.

C 1694 – Projektændring, installationsgulv, ekstraarbejde (bilag 23)

BH ønskede et installationsgulv udført af E, som fulgte BH's udbudsmateriale. Undervejs blev projektet ændret, så gulvet nu skulle isoleres med en folie. Dette fordyrede projektet med 300-400 %, som ifølge E især var, fordi arbejdsprocesserne blev væsentlig mere besværlig at udføre. E krævede ekstrabetaling, dog blev E tilkendt et lidt mindre beløb, da E tog 30 % i administration og 10 % for salær for egne arbejdstimer. Disse blev samlet reduceret fra 77.000kr. til 37.000kr. E fik medhold i resten af det krævede beløb fra BH for ekstrabetaling.

- E skal holdes skadeløs for BH's projektændringer. 30 % i adm. og 10 % i salær er ifølge voldgift ubilligt, og de reducerede betalingskravet med omkring 50 %, før de ikke længere fandt kravet urimeligt.

C 1417 – Drænarbejde efter aflevering, nødvendigt arbejde (bilag 24)

Efter aflevering af et anlæg udførte E drænarbejde uden aftale eller anmodning fra BH. Dette blev senere anerkendt som værende nødvendigt for anlæggets funktion, og derfor blev E efterfølgende tilkendt betaling for arbejdet.

- Dommen illustrerer, at E godt kan få betaling for nødvendigt arbejde. Bevisbyrden ligger dog hos E, som skal kunne godtgøre dette forhold.

C 1440 – Sandpumpning, naturlig sammenhæng, jordbundsforhold (bilag 25)

UE udførte sandpumpning for HE i forbindelse med et havnearbejde i Afrika. I kontraktgrundlaget var det oplyst, at der skulle være sand i 4-8 meters lag. Under udførelsen viste det sig, at der kun var 1-2 meter nogle steder. HE forlangte, at UE skulle udføre uddybningsarbejde. UE ville ikke udføre uddybningsarbejdet som ekstraarbejde og havde heller ikke det rette materiel. UE nægtede derfor at udføre opgaven. Arbejdet blev standset, og UE fik senere tilkendt godtgørelse for manglende sandmængder og ekstraomkostninger.

- Afgørelsen viser, at UE ikke er forpligtet via naturlig sammenhæng jf. § 14 stk. 1, når denne ikke har de nødvendige redskaber til at udføre opgaven. Dommen viser også, at selvom en ydelse overholder variationsgrænsen på ± 100 %, kan E stadig være

berettiget til at kræve godtgørelse eller kompensation for manglende mængder, idet entreprisen havde ændret karakter.

C 1301 – Variationsgrænse overskrevet, udbudsmateriale (bilag 26)

Flere af entreprisens stipulerede ydelser stemte ikke overens med det beskrevne i udbudsmaterialet. På en post var den udførte mængde væsentlig lavere end det stipulerede og overskred variationsgrænsen på $\pm 25\%$. E fik en ny prisfastsættelse, men fik ikke tilkendt det fulde beløb. Ved en anden post havde BH en anslået mængde på 1.500 m for reetablering af dræn med en variationsgrænse på $\pm 50\%$. Der blev udført 36.204 m. Voldgiftsretten tilkendte E et skønsmæssigt beløb. Det var dog væsentligt mindre end det krævede beløb, da E ikke fremsatte kravene løbende, når han stødte på vanskelighederne, f.eks. krydsende drænledninger.

- Variationsgrænsen er BH's risiko. E bør løbende underrette BH om eventuelle ekstra vederlag. Fremkommer et berettiget betalingskrav for sent, kan E være nødsaget til at acceptere et mindre beløb end det oprindelige.

KFE 85.135 – Enhedspriser, jordbundsforhold (bilag 27)

BH og E havde aftalt, at de stipulerede mængder skulle kunne variere ubegrænset. Det var aftalt at udskifte 700 m³ jord. Dette blev ændret til 6.000 m³. E krævede arbejdet udført som regningsarbejde, idet E havde fjernet dårlig jordfyld i et helt usædvanligt omfang. E mente derfor, at entreprisen havde skiftet karakter. Der måtte derfor afregnes efter en højere m³-pris end den tilbudte pris. Der var ikke grundlag for afregning af hele entreprisen som regningsarbejde. Yderligere fik E også tilkendt tillæg for merforbrug af mandskab og materiel på grund af uforudsete vanskeligheder.

- Kendelsen viser, at selvom der er indgået aftale mellem parterne om ubegrænsede mængder, fandt voldgiftsretten stadig, at E var berettiget til ekstrabetaling i form af en højere enhedspris, da entreprisen havde ændret karakter.

C 1134 – Ekstraarbejde krævet betalt 4 år efter aflevering (bilag 28)

E¹ udførte arbejde for BH i perioden 1974-1976 med AB72 som aftalegrundlag. Efterfølgende blev der konstateret mangler, som E¹ ikke ville udbedre. BH inddragede E² til udbedring. I 1978 blev byggeregnskabet gjort op, og først i 1982 forlangte E¹ tillægsvederlag. Voldgiftsretten udtalte;

Under hensyn til det meget lange tidsrum, der hengik fra arbejdets udførelse og aflevering og til ekstraregningernes fremkomst, må der stilles strenge krav til beviserne for kravenes berettigelse, i det indklagedes muligheder for kontrol af kravene på grund af det lange tidsrum er blevet stærkt forringede. (C 1134).

E¹ fik tilkendt tillægsvederlag.

- I denne dom var E berettiget til vederlag, da E havde et stærkt bevis taget i betragtning af voldgiftsrettens kommentar om det lange tidsforløb. Denne mulighed er nu forholdsvis afskåret i AB92 § 22 stk. 9.

C 909 – Aftaleindgåelse, ekstraarbejder, formkrav (bilag 29)

I betingelserne for projektet var det bestemt, at intet ekstraarbejde måtte udføres, før der forelå en skriftlig aftale. E havde gennem længere tid indgået mundtlige aftaler med BH's tilsyn om ekstraarbejder. Dette blev betalt, indtil BH mere end et år inde i projektet afviste at betale ekstraarbejdet med henvisning til, at der ikke var indgået nogen aftale. E fik tilkendt tillægsvederlag, da E ikke blev gjort opmærksom på, at BH ændrede den praksis, som var blevet anvendt tidligere i forløbet.

- Selvom der stod i udbudsmaterialet, at aftaler om ekstraarbejder skulle være skriftlige, så skal bygherren være opmærksom på, at der er en stærk identifikation mellem BH og tilsyn. At tilsynet ændrer formkravet, gør at det får bindende virkning for BH, og derfor kan BH ikke ændre praksis uden først at gøre E opmærksom på dette.

2.3. Analyse og fortolkning

2.3.1. Fuldestgørende udbudsmateriale

Det er bygherrens fornemmeste opgave at forklare entreprenøren, hvad denne skal udføre. Dette forhold er stadfæstet af mange omgange, og blev præciseret i AB92 (§ 2 stk. 2).

I flere af de ovennævnte kendelser f.eks. KFE 14.476, TBB2014.975 og TBB2010.267, refererer voldgiftsretten direkte til dette forhold. Det er alene bygherrens ansvar og risiko at udarbejde et udbudsmateriale, som er klart og entydigt både med hensyn til ydelsernes omfang og indhold.

Er bygherrens udbudsmateriale ikke entydigt, har bygherren stadig mulighed for at opfylde entydighedskravet gennem supplerende oplysninger som f.eks. reviderede tegninger/beskrivelser, inden entreprenøren underskriver kontrakten. Bygherren skal dog udtrykkeligt påpege ændringerne over for entreprenøren, så denne kan vurdere, om han kan stå ved tilbuddet. Dette var ikke tilfældet i TBB2013.770.

Når man taler om anmodet og uanmodet ekstraarbejder jf. §§ 14 og 15 falder man ofte tilbage til bestemmelsen § 2 stk. 2. Det gælder f.eks. i sagerne: TBB2015.327, KFE 14.476, TBB2014.975, TBB2013.586 og C 5542. Her fik entreprenøren medhold, da bygherren ikke formåede at levere et ordentligt bearbejdet udbudsmateriale i overensstemmelse med stk. 2.

Det er et fortolkningsspørgsmål, når bygherre og entreprenør bliver uenige om, hvorvidt en given ydelse er indeholdt i entreprisen eller ej. Selvom ydelsen måske står i materialet, er

det ikke sikkert, den er beskrevet entydigt nok. Dermed kan entreprenøren have tolket sætningen anderledes.

I KFE 14.491 så voldgiftsretten nærmere på, om tillægsaftalen levede op til bestemmelsen i stk. 2. Dette var ikke tilfældet, da bygherren ikke tydeliggjorde hensigten i tillægsaftalen.

Når voldgiftsretten tildeler bygherrens projektmateriale så stor betydning, skal det ses i forhold til, at de bydende kun har bygherrens udbudsmateriale som grundlag, når de skal kalkulere en tilbudssum. Ofte har bygherren brugt adskillige måneder på at udarbejde projektmateriale, hvor tilbudsgiverne efterfølgende kun har en meget begrænset periode til at sætte sig ind i projektet.

Et eksempel, på at tilbudsgivere ønsker mere tid til at gennemgå bygherrens udbud, kan ses i TBB2012.583. Her gav bygherren afslag på at forlænge den periode, hvor tilbudsgiverne skulle kontrollere mængder og ydelser beskrevet i udbudsmaterialet.

2.3.2. Projektændringer og naturlig sammenhæng

§ 14 stk. 1. korresponderer direkte med § 2 stk. 2, for når bygherren ønsker at benytte sin ret til at foretage projektændringer, er det ikke længere en del af kontraksgrundlaget. Det er uden for entreprenørens hænder, når bygherren f.eks. ombestemmer sig og foretager ændringer i projektet. Derfor skal entreprenøren holdes skadeløs.

For at entreprenøren kan holdes skadeløs behøver bygherren ikke nødvendigvis at betale godtgørelse til denne. Der kan eksempelvis laves en forhandling, hvor bygherren ønsker et øget areal flisebelægning, mod at entreprenøren kan anvende en billigere belægning. I en sådan situation vil entreprenøren ikke være stillet dårligere, end hvis ændringen slet ikke havde fundet sted. Det er en forudsætning, at forhandlingen ikke påvirker eventuelle andre entreprenører i entreprisen, da de også vil skulle holdes skadeløse.

Den præcise grænse, for hvornår der er tale om naturlig sammenhæng, er svær at strege op, da forudsætningerne er vidt forskellige fra sag til sag. For at der kan være tale om naturlig sammenhæng, skal der være en sammenhæng mellem den ekstra ydelse og de ydelser, der er beskrevet i kontraksgrundlaget. Ligeledes skal entreprenøren som det næste have det rette materiel til at udføre opgaven. I sagen C 1440 var dette ikke tilfældet.

Det kan ikke forlanges, at entreprenøren med kort varsel skal investere et større beløb for at fremskaffe nødvendigt materiel og eventuelt også omstrukturere virksomheden, så den kan håndtere den forlangte opgave.

Havde man under andre omstændigheder i C 1440 fundet underentreprenøren skyldig, ville denne skulle erstatte bygherrens meromkostninger, idet underentreprenøren har en pligt og ikke kun en ret til at udføre ekstraarbejdet.

I forbindelse med TBB2013.751 må bygherren ikke frarøve en entreprenør at udføre opgaven, når der er en naturlig sammenhæng. Sker dette har entreprenøren krav på erstatning for sit dækningsbidrag. Selvom bygherren i denne sag i sidste ende sparede penge, er det stadig i strid med aftalen at springe hovedentreprenøren (mellemedet) over og henvende sig direkte til underentreprenøren.

Udover erstatningsansvar over for hovedentreprenøren, løber bygherren en unødvendig risiko. Hvis underentreprenøren f.eks. går konkurs, kan bygherren ikke henvende sig til hovedentreprenøren og forlange manglerne udbedret.

I TBB2015.327, TBB2011.221, TBB1999.71 og C1694 fik bygherren medhold i, at entreprenøren ikke må opkræve urimelige beløb som ekstravederlag. Om tilbudsprisen er ubillig, vurderes skønsmæssigt af voldgift. Entreprenøren kan ikke som i TBB2015.327 opkræve et større beløb alene med den begrundelse, at der oprindeligt var afsat et for lille beløb til posten. Den "prisrisiko" påhviler entreprenøren selv, da han bærer kalkulationsrisikoen (gyngerne og karrusellen-princippet).

2.3.3. Nødvendigt arbejde og passivitet

I flere af de omtalte afgørelser i afsnit 2.2 er der i kontraktgrundlaget for ekstraarbejder aftalt, at de kun må iværksættes, når bygherren har underskrevet aftalesedlen. Dette forhold er flere gange blevet tilsidesat af voldgiftsretten. Entreprenøren har i disse tilfælde kunnet kræve ekstra vederlag for nødvendige arbejder, selvom formkravene ikke er blevet overholdt, idet skriftlighed ikke er en gyldighedsbetingelse.

Voldgiftsretten har i TBB2014.975 udtalt, at ved en uunderskrevet aftaleseddel gælder, at entreprenøren har bevisbyrden for, at der er indgået aftale, og om der er tale om ekstraarbejde.

Når en af parterne forholder sig passiv overfor modparten, som i afgørelserne TBB2011.646 (passiv BH) og C 1889 (passiv E), er der ifølge dansk retspraksis (købeloven § 6 og aftaleloven § 6) normalt tale om en stiltiende aftale. Men i disse afgørelser har voldgiftsretten ikke behandlet forholdene som en stiltiende accept. I stedet har passiviteten indgået som et moment i den samlede vurdering, når der skulle afgives dom.

Forholder bygherren sig passiv, er det ikke ensbetydende med, at entreprenøren kan forlange alle tillægsvederlag betalt. Entreprenøren skal stadig kunne godtgøre, at arbejdet har været nødvendigt. Forholder entreprenøren sig passiv, er det ikke ensbetydende med, at dennes berettigede krav for tillægsvederlag bliver udført uden omkostninger for bygherren.

I C 909 udviste bygherren passivitet overfor tilsynet og entreprenørens mundtlige aftaler under udførelsen. Bygherren reagerede ikke på, at tilsynet overtrådte deres beføjelser i forhold til fuldmagten, f.eks. at indgå aftaler, og skabte derfor en forventning hos

entreprenøren om, at formkravet i udbudsmaterialet var fraveget. Når bygherren undervejs ændrer sin praksis, begrænser han tilsynets fuldmagt. Fuldmagten vil for den del skulle tilbagekaldes, før entreprenøren igen skal følge de originale formkrav.

2.3.4. Stipulerede ydelser

For enhedspriser og stipulerede ydelser lader det til, at uoverensstemmelserne flere gange bundet i, at bygherren ikke har oplyst en enhedspris (vægtning jf. § 2 stk. 7) sammen med den anslåede mængde. I TBB2011.221 havde bygherren kun angivet "35 m²" for en post. Dette er en fast pris og altså ikke en post, som kan reguleres jf. § 14 stk. 3. Denne uoverensstemmelse går igen i TBB2012.583 og TBB2013.751.

Det er vigtigt, at bygherren loyalt og efter bedste evne oplyser de anslåede mængder så præcist som muligt. Bygherren må ikke spekulere i at angive en større mængde for at opnå en mængderabat fra tilbudsgiverne, for så senere at reducere i posten til den korrekte mængde og dermed frarøve entreprenøren at udføre sit arbejde, som han har forpligtet sig til. Selvom posten overholder variationsgrænsen på 100 %, kan entreprisen godt have ændret karakter, så entreprenøren kan blive berettiget til godtgørelse, som tilfældet var i C 1440 omkring manglende mængder for sandpumpning.

For stipulerede ydelser kan bygherren kun ændre i "*omfang*" og ikke "*art*", da det i høj grad kan påvirke entreprenørens beregningsgrundlag som var tilfældet i KFE 97.64. Ved ændring af "*art*" kan entreprenøren forlange nye forhandlinger, selvom ingen af variationsgrænserne overskrides.

Har bygherren aftalt en enhedspris pr. m² murværk (eller pr. sten) med murermesteren, og bygherren senere ønsker et mere kompliceret forbandt, ændrer dette ikke på antallet af m², men gør arbejdet væsentlig mere besværligt. Entreprisen er ændret og stemmer ikke længere overens med kontraktsgrundlaget, som enhedsprisen er baseret på.

Når variationsgrænsen for ± 15 % af entreprisensummen kommer i spil, findes der tre opgørelsesmetoder. Der er ingen, som tilslutter sig nettoopgørelsen, så tilbage er bruttoopgørelse og opgørelse efter bredbåndsprincippet. Chr. Johansen argumenterer for bredbåndsprincippet i TBB2001.6 (bilag 1) ud fra følgende betragtning: Man bør følge bestemmelsens ordlyd "(...) inden for +/- 15 pct. af entreprisensummen", hvor bygherren skal holde sig inden for + 15 % og - 15 % af entreprisensummen. Torsten Iversen har tilsluttet sig denne opgørelsesmetode. Den understøttes ikke af Erik Hørlyck, som ikke mener, at denne betragtning kan anvendes i praksis.

At bygherren kan foretage ændringer på + 15 % og - 15 % af entreprisensummen, betyder i princippet, at bygherren kan regulere op til 30 % af entreprisensummen. Bredbåndsprincippet sammenholdt med bruttoopgørelsen er til bygherrens fordel. At entreprenøren skal kunne

tåle regulering af stipulerede ydelser på op til 30 % af enterprisesummen strider med formålet om, at bygherren er nærmest til at bære risikoen.

Det må antages, at en given entreprise har ændret karakter, hvis der foretages ændringer som næsten svarer til 1/3 af det samlede kontraktgrundlag. Yderligere stammer Chr. Johansens argumenter fra 2001, og med nutidens teknologi bør tilbudsgivere i højere grad kunne antage, at bygherrens anslåede mængder er korrekte og dermed give pris ud fra det.

Der er endnu ikke nogen afgørelse, der har fastlagt, hvilken opgørelse som endeligt kan betragtes som den rigtige. Bruttoopgørelsen nævnes i KFE 97.64 fra entreprenørens side, men bliver ikke omtalt nærmere af voldgiftsretten. Idet bygherren havde foretaget væsentlige ændringer, var opgørelsesmetoden derfor ikke længere interessant.

Hørlyck har ret når han stiller spørgsmålstejn ved ordlyden af § 14 stk. 4. *"udover tilfældene nævnt i stk. 3"*. For i tilfælde hvor variationsgrænserne overskrides, bliver det ikke udført som regningsarbejde. I stedet bliver der korrigeret i enhedsprisen. Gældende for sagerne: TBB2012.683 (enheden var i timer), C 1301 og KFE 85.135 er, at variationsgrænsen blev overskredet, hvor voldgiftsretten senere korrigerede i enhedsprisen.

2.3.5. Formindskelse af arbejdets omfang

Bygherren har en forpligtigelse overfor entreprenøren til at stå inden for det, der er beskrevet i kontraktgrundlaget. Gør bygherren brug af sin ret til at foretage ændringer, skal entreprenøren stilles økonomisk, som om arbejdet er blevet udført.

Foretager bygherren formindskelser af arbejdets omfang, har entreprenøren krav på sin mistede fortjeneste. Dog gælder det kun for enhedspriser, hvis omfang overstiger 15 % af enterprisesummen. I disse situationer skal entreprenøren også godskrive bygherren udgifter, som spares, eller burde være sparet.

I TBB2013.751 fik entreprenøren dækket sit dækningsbidrag som følge af, at ydelsen udgik. På grund af uoverensstemmelser i TBB2013.160 annullerede et ægtepar deres aftale med entreprenøren. Her fik entreprenøren senere medhold i voldgift, og parret skulle betale entreprenørens mistede fortjeneste for uberettiget opsigelse.

Når bygherren accepterer et tilbud fra entreprenøren, er det efter aftaleretten ikke kun en ordre om at påbegynde et stykke arbejde, men også et løfte om at ville betale, hvad tilbuddet lyder på. Tilbuddet er inklusiv entreprenørens dækningsbidrag.

2.3.6. Entreprenørens underretningspligt

Den præcise grænse, for hvornår entreprenøren kan gøres ansvarlig for ikke at underrette bygherren jf. § 15 stk. 1-2, er svær at finde. I afgørelserne; TBB2013.586 og TBB2013.160 pålagde voldgiftsretten ikke entreprenøren noget ansvar, selvom entreprenøren muligvis burde have underrettet bygherren.

Voldgiftsretten gav heller ikke bygherren medhold i TBB2012.583, da voldgift ikke fandt fejlen for åbenlys. Når entreprenørerne ikke bliver pålagt noget ansvar, er det, fordi voldgiftsretten lægger mere vægt på bestemmelsen i § 2 end på entreprenørens underretningspligt.

Ud fra søgekriterierne er der ikke fundet nogen domme, som direkte omhandler § 15 stk. 3. I sagen KFE 13.388 vil entreprenørens underretning af bygherren i AB92-sammenhæng formentlig være nok til, at denne undgår ansvar for manglende vandaflledning.

§ 15 stk. 3 er også relevant i forhold til nødvendige arbejder, da den fungerer som en præciserende bestemmelse, når der ikke er udarbejdet aftaleseddel. Entreprenøren kan få medhold i dennes betalingskrav, hvis entreprenøren kan godtgøre, at arbejdet har været formålstjenligt.

2.3.7. Foretagne undersøgelser og bygherrens afbestillingsret

Bestemmelsen § 15 stk. 4 er en præcisering af § 2 stk. 2. Har bygherren gjort et grundigt forarbejde, sådan at alle hindringer kan kalkuleres hos tilbudsgiverne, vil det ikke længere være en bygherrisiko men en entreprenørrisiko.

Det er entreprenørens risiko, hvis udførelsen viser sig at være mere vanskelig end antaget. Omvendt er det også entreprenøren gevinst, hvis arbejdet er nemmere end antaget. I sagerne KFE 85.135, C 2014 og C 1440 blev bygherren pålagt risikoen, da denne ikke havde løftet opgaven i forhold til tilstrækkelige forundersøgelser af jordbundsforholdene.

Bygherren må ikke tilbageholde oplysninger, som er eller kan forventes at være relevante for de bydende, som i sagen C 2014. Dette strider mod princippet, at parterne skal samarbejde om at nå det fælles mål.

Siden det ikke har været muligt at finde offentlige afgørelser, hvor bestemmelsen § 15 stk. 5 er taget i brug, må det antages, at det er en helt undtagelsesvis mulighed for en bygherre til at afbestille en entreprise. Bestemmelsen giver bygherren en afbestillingsret under helt særlige forhold, hvor entreprenøren ikke kan kræve sit dækningsbidrag dækket men kun få godtgørelse og betaling for allerede udført arbejde.

For at bygherren kan benytte afbestillingsretten i stk. 5, skal denne som det første have foretaget forundersøgelser, som er rimelige eller sædvanlige under hensyntagen til projektets omstændigheder. Dernæst skal de uforudsete forhold medføre offentlige påbud eller forbud, der hindrer arbejdets udførelse eller gør denne urimelig byrdefuld for bygherren. I forhold til KFE 2014.417 (totalentreprise) er der en indikation på, at rimelige forundersøgelser efter § 15 stk. 5 i AB92 er bygherrens undersøgelser plus de undersøgelser, totalentreprenøren burde have foretaget i den nævnte afgørelse. Undersøgelsespligten ser ud til at gå ret vidt.

3. Konklusion

Det fremgår klart af den foretagne undersøgelse i rapporten, at bygherren i forhold til entreprenøren er nærmest til at bære risikoen for projektændringer og uforudsete forhold. Det betyder, at hvis der sker projektændringer eller uforudsete forhold, har entreprenøren som udgangspunkt ret til at blive holdt skadeløs. Dette øger bygherrens omkostninger for udførelse af projektet.

AB92 § 2 stk. 2 præciserer, at bygherren bærer risikoen for uklarheder i udbudsmaterialet. Eventuelle uklarheder vil altså blive fortolket til entreprenørens fordel.

Det understreges i voldgiftsafgørelserne, at bygherren bærer risikoen for projektændringer og deraf følgende konsekvenser. Bygherren er ansvarlig for, at alle beslutninger er taget, og at de klart fremgår af udbudsmaterialet. Forbindelsen mellem § 2 og § 14 bliver derved tydelig.

Når voldgiftsretten skal vurdere, om der er tale om ekstraarbejder ved uforudsete forhindringer, lægges der mere vægt på bygherrens udbudsmateriale, især foretagne forundersøgelser, end entreprenørens underretningspligt.

Bygherren kan derfor overveje at give de bydende en længere frist, inden de skal afgive deres tilbud. Det vil betyde, at tilbudsgiverne får bedre mulighed for at sætte sig ind i projektet og kan få afklaret eventuelle uklarheder i en spørgerunde.

Angående formkrav viser undersøgelsen, at dette ikke er en gyldighedsbetingelse, og entreprenøren kan derfor godt være berettiget til ekstra vederlag, selvom der ikke er nogen skriftlig aftale mellem parterne.

Uanset om der er tale om anmodet eller uanmodet ekstraarbejde, skal en bygherre ikke finde sig i et hvilket som helst krav fra entreprenøren. Med hensyn til tillægsvederlagets størrelse går grænsen for, hvad bygherre skal acceptere som tilbudspris ved ubilligt. Dette fastsættes skønsmæssigt af voldgiftsretten baseret på bygherrens bevis for betalingskravets urimelighed.

For stipulerede ydelser er det endnu ikke fastslået, hvilken opgørelsesmetode, der skal anvendes i praksis, hvilket gør det besværligt at opgøre et krav. Selvom bruttoopgørelsen ikke er i bygherrens interesse, bør bygherren være opmærksom på, at i valget mellem bruttoopgørelse og bredbåndsprincip synes førstnævnte at være mest forenelig med AB92 om at afbalancere forholdene mellem parterne.

3.1. Kritisk vurdering

De udvalgte fagbøger, som har dannet mit teoretiske grundlag, synes at være meget relevante i forhold til rapporten. Hørlycks bog *Entreprise* blev udgivet i 2014. 21 år efter AB92 for praktikere (1993) blev udgivet og 9 år efter *Entrepriseret* (2005). Derfor har jeg

vægtet Entreprise højere, da Hørlycks teori og betragtninger er baseret på et større grundlag og repræsenterer nyere retspraksis på området.

I nogle tilfælde er forfatterne ikke enige i hinandens betragtninger. Dette har jeg forsøgt at tydeliggøre bedst muligt i rapporten. Jeg har ikke vurderet de enkelte forfatters holdninger til samtlige bestemmelser, men har taget de punkter med, hvor deres uenighed tydeligt har fremgået.

I forbindelse med min indsamlede empiri har jeg gennem VIA University College indhentet kendelser nævnt i Entreprise 7. udgave eller efter henvisning af Hørlyck. Andre har jeg hentet fra forskellige databaser på Statsbiblioteket. Jeg har gennemgået 45 væsentlige juridiske tidsskrifter. Af dem har jeg medtaget 28 kendelser, som jeg synes, giver et fint billede af, hvordan retspraksis er på området.

4. Perspektivering og refleksion

4.1. Perspektivering

Der vil uden tvivl kunne spares en masse tid og ressourcer, hvis de enkelte parter havde et større indblik i de Almindelige Betingelser. Det er væsentligt, at bygherre og dennes rådgiver indser, at et godt gennemarbejdet projekt først og fremmest er nødvendigt, men samtidig også en god investering, idet projektændringer efter gennemført udbud er bekosteligt for bygherren.

4.2. Refleksion

Udarbejdelsen af denne rapport har været lærerig, og min interesse for byggejura er ikke blevet svækket af at sidde så koncentreret med dette emne. Jeg har fået et mere nuanceret billede af forholdet mellem bygherre og entreprenør.

Det mest bemærkelsesværdige er, at jeg har fået mere sympati for entreprenøren, fordi entreprenøren ikke er ansvarlig for projektændringer. Det at læse de mange forskellige kendelser og reflektere over disse, har givet mig en god forståelse for, hvordan voldgiftsretten fungerer.

Det kunne være interessant at tage udgangspunkt i samme kendelser i rapporten, og så se nærmere på bygherrens relation til rådgiveren. En anden interessant vinkel kunne være, at se nærmere på, hvordan AB92 holder op mod nutidens teknologi.

Det er min hensigt at anvende min tilegnede viden, uanset hvor jeg får arbejde efter endt uddannelse.

5. Kildeliste

Bøger:

Hørlyck, Erik (2014): *Entreprise*. 7. udgave. Jurist-og Økonomiforbundets Forlag.
- Citeret: (Hørlyck 2014)

Henrik Vagner, Hans (2005): *Entrepriseret*. 4. udgave. Jurist- og Økonomiforbundets Forlag.
- Citeret: (Vagner 2005)

Vejledning om AB 92 Almindelige Betingelser for arbejder og leverancer i Bygge- og anlægsvirksomhed af 10.12.1992 Bygge- og Boligstyrelsen, januar 1994
- Citeret: (AB-vejl. 1994)

Hansen m.fl., Mogens (1993): *AB92 for praktikere*. Byggecentrum. København
- Citeret: (Hansen m.fl. 1993)

Betænkning nr. 1246 om AB92 afgivet af Udvalget til revision af »*Almindelige Betingelser for arbejder og leverancer i bygge- og anlægsvirksomhed af 1972 (AB72)*«. Bygge- og Boligstyrelsen, marts 1993.
- Citeret: (AB-bet. 1993)

Tidskrifter:

TBB2015.327	TBB2013.751	TBB1999.71	KFE 85.135
KFE 14.491	TBB2013.160	KFE 97.64	C 1134
KFE 14.476	TBB2012.683	C 2014	C 909
TBB2014.975	TBB2012.583	C 1889	TBB2001.6
KFE 13.417	TBB2011.646	C 1694	
TBB2013.770	TBB2011.221	C 1417	
TBB2013.586	TBB2010.267	C 1440	
KFE 13.388	C 5542	C1301	

6. Bilag

Bilag er opstillet i kronologisk rækkefølge ud fra hvornår de bliver nævnt første gang i rapporten. For lettere at kunne finde rundt i de mange bilag, anbefales det at benytte søgefunktionen.

Bilag 1 – TBB2001.6

Bilag 2 – Skema

Bilag 3 – TBB2015.327

Bilag 4 – KFE 14.491

Bilag 5 – KFE 14.476

Bilag 6 – TBB2014.975

Bilag 7 – KFE 13.417

Bilag 8 – TBB2013.770

Bilag 9 – TBB2013.586

Bilag 10 – KFE 13.388

Bilag 11 – TBB2013.751

Bilag 12 – TBB2013.160

Bilag 13 – TBB2012.683

Bilag 14 – TBB2012.583

Bilag 15 – TBB2011.646

Bilag 16 – TBB2011.221

Bilag 17 – TBB2010.267

Bilag 18 – C 5542

Bilag 19 – TBB1999.71

Bilag 20 – KFE 97.64

Bilag 21 – C 2014

Bilag 22 – C 1889

Bilag 23 – C 1694

Bilag 24 – C 1417

Bilag 25 – C 1440

Bilag 26 – C 1301

Bilag 27 – KFE 85.135

Bilag 28 – C 1134

Bilag 29 – C 909

Primær indsamling af empiri

Nr.	Navn	Dato	AB	Paragraf (AB92)	Stk.	Læst	Relevant	Stikord	Fremskaffet
41	TBB2001.6	-	-	§ 14	3	Læst	Kan bruges - § 14	Opgørelsesmetode, bredbåndsprincippet	Statsbiblioteket
8	TBB2015.327	25-02-2015	AB92	§§ 2 og 15	2, 4	Ref + Ski	Kan bruges - § 2 stk. 2 + § 14	Jernbane, ekstraarbejder	Statsbiblioteket
20	KFE 14.491	27-11-2014	AB92	§ 14	2, 3	(Læst)	Kan måske bruges - § 14 stk. 2 og 3	Plejehjem, enhedspriser, allonge	Statsbiblioteket
22	KFE 14.476	09-10-2014	AB92	§§ 2 og 15		Læst	Kan bruges - § 2 stk. 2 + § 15	Erhvervsejendom, tagudskiftning	Statsbiblioteket
1	TBB2014.975	16-07-2014	AB92	§§ 2 og 14	2, 2	Læst	Kan bruges - § 2 stk. 2 + § 14	Ekstraarbejder, manglende formkrav	Statsbiblioteket
44	KFE 2013.417	23-09-2013	ABT93	§ 15	5	Læst	Kan bruges - § 15	Indeklima, projektansvar	Henv. af Hørlyck
11	TBB2013.770	29-07-2013	AB92	§§ 2, 14 og 15	-	Læst	Kan bruges - (§ 2) + § 14 + § 15	Facadeisolering, forskellige tykkelser, ekstraarbejder	Statsbiblioteket
16	TBB2013.586	26-06-2013	AB92	§ 2, 15	2, 1+2+4	(Læst)	Kan bruges - § 2 + § 15	Manglende statistiske beregninger, underretning	Statsbiblioteket
45	KFE 13.388	20-06-2013	ABT93	§ 15	3	Ref + Ski	Kan bruges - § 15	Mangler, oversvømmelse, multihal	Henv. af Hørlyck
2	TBB2013.751	14-06-2013	AB92	§ 14	1, 5	Referat	Kan bruges - § 14	Udgået ydelser, dækningsbidrag, naturlig sammenhæng	Statsbiblioteket
12	TBB2013.160	17-12-2012	AB92	§§ 2, 14 og 15	-	(Læst)	Kan bruges - § 2 + § 14 + § 15	Ekstraarbejder, uberettiget opsigelse, underretning	Statsbiblioteket
3	TBB2012.683	17-08-2012	AB92	§ 14	3	(Læst)	Kan bruges - § 14	Enhedspriser, overskridelse af variationsgrænser	Statsbiblioteket
4	TBB2012.583	25-06-2012	AB92	§ 14	3	(Læst)	Kan bruges - § 14	Fast pris, enhedspriser, fejl i udbud.	Statsbiblioteket
5	TBB2011.646	20-06-2011	AB92	§ 14	2	(Læst)	Kan bruges - § 14	Ekstraarbejder, konfliktsky tilsyn, aftalesedler	Statsbiblioteket
6	TBB2011.221	18-11-2010	AB92	§ 14	1, 3	Ref + Ski	Kan bruges - § 14	Urimeligt, ekstraarbejde, enhedspriser	Statsbiblioteket
14	TBB2010.267	24-08-2009	AB92	§ 2	2	Læst	Kan bruges - § 2	Betonelementer, montage ikke beskrevet	Statsbiblioteket
38	C 5542	08-07-1999	AB92	§§ 2 og 15	2, 1	Læst	Kan bruges - § 2 + § 15	Projektfejl, verdenshjørner, underretning	Fra Entreprise 7.
18	TBB1999.71	03-08-1998	AB92	§§ 2 og 15	2, 4	(Læst)	Kan bruges - § 2 + § 15	Flod, monsun, bygherrens forhold, urimeligt krav fra HE	Statsbiblioteket
27	KFE 97.64	19-09-1996	AB92	§ 14	3	(Læst)	Kan bruges - § 2 + § 14	Bro, øget armeringsmængder, enhedspriser	Statsbiblioteket
33	C 2014	15-02-1990	AB72	§§ 2 og 15	2, 4	Læst	Kan bruges - § 2 + § 15	Uforudset hårdt jordlag, manglende oplysninger	Fra Entreprise 7.
37	C 1889	28-09-1987	AB72	§§ 2 og 14	2, 1	Læst	Kan bruges - § 2 stk. 2 + § 14	Arbejde var ikke som beskrevet, passivitet fra E	Fra Entreprise 7.
36	C 1694	03-09-1987	AB72	§§ 2 og 14	2, 1	Læst	Kan bruges - § 2 stk. 2 + § 14	Projektændring, installationsgulv, ekstraarbejde	Fra Entreprise 7.
40	C 1417	12-06-1986	AB72	§ 14	2	(Læst)	Kan bruges - § 14	Drænarbejde efter aflevering, nødvendigt arbejde	Fra Entreprise 7.
32	C 1440	17-04-1986	(AB72)	§§ 14 og 15	1, 5+4	Læst	Kan bruges - § 14 § 15	Sandpumpning, naturlig sammenhæng, jordbundsforhold	Fra Entreprise 7.
35	C 1301	23-09-1985	AB72	§§ 2 og 14	2, 3+4	Læst	Kan bruges - § 2 stk. 2 + § 14	Variationsgrænse overskrevet, udbudsmateriale	Statsbiblioteket
26	KFE 85.135	16-09-1985	AB72	§§ 14 og 15	3, 4	Læst	Kan bruges - § 2 + § 14 + § 15	Enhedspriser, jordbundsforhold	Statsbiblioteket
31	C 1134	21-11-1984	AB72	§ 14	2	Læst	Kan bruges - § 14	Ekstraarbejde krævet betalt 4 år efter aflevering	Fra Entreprise 7.
39	C 909	06-10-1982	AB72	§ 14	2	Læst	Kan bruges - § 14	Aftaleindgåelse, ekstraarbejder, formkrav	Fra Entreprise 7.
9	TBB2015.296	14-01-2015	ABT93	-	-	-	Ikke relevant for rapport	-	Statsbiblioteket
21	KFE 14.490	13-11-2014	AB92	-	-	Læst	Ikke relevant for rapport	Tilbudsfejl, kran	Statsbiblioteket
10	TBB2014.431	09-01-2014	AB92	§ 2	2	Referat	Ikke relevant for rapport	-	Statsbiblioteket
23	KFE 13.409	29-07-2013	AB92	§§ 2, 14 og 15	-	Referat	Dommen går igen se dato	Facadeisolering, forskellige tykkelser, ekstraarbejder	Statsbiblioteket
42	KFE 2013.398	15-07-2013	ABT93	§ 15	4	Læst	Ikke relevant for rapport	Forundersøgelser, metodevalg	Henv. af Hørlyck
24	KFE 13.383	14-06-2013	AB92	§ 14	1, 5	Referat	Dommen går igen se dato	Udgået ydelser, dækningsbidrag, naturlig sammenhæng	Statsbiblioteket
43	KFE 2013.338	11-12-2012	-	-	-	Læst	Ikke relevant for rapport	Udbud, mindstekrav	Henv. af Hørlyck
17	TBB2013.49	12-10-2012	AB92	§ 15	2?	Referat	Fil ikke blevet gemt	-	Statsbiblioteket
25	KFE 13.009	17-08-2012	AB92	§ 14	3	(Læst)	Dommen går igen se dato	Enhedspriser, overskridelse af variationsgrænser	Statsbiblioteket
28	KFE 12.433	25-06-2012	AB92	§ 14	3	(Læst)	Dommen går igen se dato	Fast pris, enhedspriser, fejl i udbud.	Statsbiblioteket
13	TBB2011.331	08-02-2011	AB92	§§ 2, 14 og 15	-	Referat	Fil ikke blevet gemt	-	Statsbiblioteket
19	TBB2010.777/2	09-08-2010	AB92	§ 14	1	Ref + Ski	Ikke relevant for rapport	-	Statsbiblioteket
15	TBB2009.379	19-01-2009	AB92	§ 2, 14	-	Referat	Ikke relevant for rapport	-	Statsbiblioteket
7	FED2004.2702	09-11-2004	AB92	§ 14	1, 4	Læst	Ikke relevant for rapport	Forsikring, turbine, naturlig sammenhæng	Statsbiblioteket
29	UfR Ø.L.D.	20-08-2002	AP95	§ 14	2	Læst	Ikke relevant for rapport	Grønland, snerydning, passivitet fra BH, AP95	Statsbiblioteket
30	C 4965	03-08-1998	AB92	§§ 2 og 15	2, 4	(Læst)	Dommen går igen se dato	Flod, monsun, bygherrens forhold, urimeligt krav fra HE	Fra Entreprise 7.
34	C 1384	16-09-1985	AB72	§§ 14 og 15	3, 4	Læst	Dommen går igen se dato	Enhedspriser, jordbundsforhold	Fra Entreprise 7.